

Колективна травма населення України: реалії, перспективи та можливість дослідження трансгенераційного аспекту

Ірина Франкова

Кафедра психосоматичної медицини і психотерапії
Національного медичного університету імені О. О.
Богомольця

Олег Чабан

Національний медичний університет ім. О.О.Богомольця

Георгій Петренко

Національний медичний університет імені О.О.
Богомольця

Анастасія Токарчук

Національний медичний університет ім. О.О.Богомольця

Вступ. Україна переживає велике потрясіння під назвою широкомасштабна війна. Ця дистресова ситуація впливає на все населення країни, тому поза всяким сумнівом до сьогоденної ситуації в Україні можна вживати термін «колективна травматизація». Сучасні дослідження та вивчення впливу колективної травми в Україні відносяться до аналізу її негативних наслідків на різні сфери життя, в тому числі і сферу психічного здоров'я: визначення рівня тривоги, психологічних наслідків, ознак постстресових розладів, проте дослідження впливу потужної колективної травми на наступні покоління українців потребує вчасного планування та підготовки.

Мета: здійснити теоретичний аналіз підходів до дослідження поняття «колективна травма», вивчити концепції пам'яті в розумінні колективної травми, проаналізувати предиктори та превентори трансгенераційної передачі колективної травми, розглянути епігенетичні механізми колективної травми, дослідити та адаптувати інструментарій дослідження передачі трансгенераційної травми між поколіннями, дослідити специфіку колективної травми населення України.

Метод. Був проведений пошук літератури у наукометричних базах пошуку Web of Science, Scopus, Pub Med, Google Scholar за ключовими словами «колективна травма», «травматична пам'ять», «collective trauma», «transgenerational trauma», «cultural trauma», «multigenerational legacies of trauma». В період з 2002 по 2023 рік. Було виявлено 17720 джерел, до огляду літератури були включені публікації, що містили інформацію про (а) контрольовані дослідження (б) превенторів та предикторів передачі колективної травми (в) наступним поколінням.

Результати. В огляд літератури було включено 46 міжнародних публікацій, були проаналізовані предиктори та превентори передачі травми крізь покоління з позиції теорії прив'язаності, сімейних систем та епігенетики. Більшість авторів відмічають наявність зв'язку між травмою батьків та психічним здоров'ям нащадків, більша інтенсивність репаративних адаптаційних впливів батьків підвищує ризик розвитку афективних або тривожних розладів в нащадків. Доказовим стало вивчення епігенетичних механізмів трансгенераційного впливу травми, дослідженнями показали наявність змін метилування гену FKMB-5 у виживших Голокосту та їх нащадків. Колективна травма, яку переживає в цей час народ України, має свою специфіку, що відрізняє її від інших колективних травм, в тому числі і пережитих безпосередньо українським народом раніше (наприклад: Голодомор, Друга світова війна, Голокост, катастрофа на Чорнобильській Атомній Станції).

З метою подальшого проведення дослідження та вивчення передачі травми війни в Україні крізь наступні покоління та виявлення можливих факторів стійкості була адаптована «Анкета Я. Даніелі: Передача травматичного досвіду крізь покоління» (Додаток 1).

Висновки. Колективна травма, а зокрема, її трансгенераційна передача, є дискусійним та актуальним питанням у сучасному світі. В Україні потребують подальшого дослідження фактори трансгенетичних змін великих груп людей. Дослідження в наступних поколіннях повинні включати (а) широкомасштабні генетичні дослідження, (б) аналіз захворюваності дітей ветеранів війни та населення, яке пережило колективні травми, (в) особливості соціальної поведінки нового покоління.

Актуальність.

Під поняттям «колективна травма» слід розуміти психічну травму, що вплинула на групу людей внаслідок глобальної травматичної ситуації соціального, екологічного, техногенного або іншого характеру (природні катастрофи, техногенні катастрофи, теракти, війни, пандемії і т.д.) [1].

Вивчення концепцій колективної пам'яті, «постпам'яті» дозволяє глибше зрозуміти вплив колективної травми на населення та виокремити можливі фактори стійкості та потенційно корисні аспекти для постраждалих людей.

Станом на сьогодні основні дослідження та вивчення впливу колективної травми в Україні відносяться до аналізу її негативних наслідків на різні сфери життя, в тому числі і сферу психічного здоров'я: визначення рівня тривоги, психологічних наслідків, ознак постстресових розладів.

Проте мало хто задумується та пробує спрогнозувати вплив цієї потужної колективної травми на наступні покоління українців. Риторичне запитання, чи буде ця масова травматизація мати ще і вплив трансгенераційний, тобто вплив на майбутні покоління, ще не народжених українців залишається без відповіді.

Нечисленні дослідження трансгенераційної передачі травми мають неоднозначні результати та висновки.

Тому ми поставили за мету вже зараз спробувати спрогнозувати сценарії розвитку колективних змін в здоров'ї українців, використати досвід наших зарубіжних колег, які в тому чи іншому варіанті вивчали ці питання в інших країнах та континентах і створювали, або робили спроби створити базу даних та інструментарій оцінки та доказовості трансгенераційного впливу потужних колективних травм в різних країнах з різними травматичними подіями.

Попередні результати досліджень на цю тему показали, що особливості і наслідки колективної травми активно вивчалися і вивчаються дослідниками у сфері психічного здоров'я. Так Г. Гіршбергер досліджував знаходження сенсів у колективній травмі [2], В. Волкан ввів концепцію «обраної травми», що відображав несвідомий "вибір" групи і нездатність пережити вплив травми першим поколінням. Я. Даніелі вивчала трансгенераційні впливи колективної травми, ввела концепції посттравматичних адаптаційних стилів виживших та репаративних адаптаційних впливів у дітей тих, хто пережив колективну травму та їх можливі впливи на психічне здоров'я (Голокост) [3]. Р. Єгуда досліджувала трансгенераційну передачу посттравматичного стресового розладу (ПТСР) та епігенетичні аспекти колективної травми:

метилювання ДНК, рівні кортизолу у нащадків виживших Голокосту [4].

Проте, незважаючи на фундаментальність праць наведених вище дослідників, невирішеними залишилися ряд питань, як теоретичного, методологічного, так і практичного характеру, які можна було би застосувати стосовно впливу сучасної колективної травми на населення України та її трансгенераційної передачі.

Для цього було поставлено **завдання** здійснити теоретичний аналіз підходів до дослідження поняття «колективна травма», вивчити концепції пам'яті в розумінні колективної травми, проаналізувати трансгенераційну передачу колективної травми, розглянути епігенетичні механізми колективної травми, дослідити інструментарій дослідження передачі трансгенераційної травми між поколіннями, дослідити специфіку колективної травми населення України.

Метод.

Був проведений пошук літератури у наукометричних базах пошуку Web of Science, Scopus, Pub Med, Google Scholar за ключовими словами «колективна травма», «травматична пам'ять», «collective trauma», «transgenerational trauma», «cultural trauma», «multigenerational legacies of trauma». В період з 2002 по 2023 рік було виявлено 17720 джерел, в систематичний аналіз були включені публікації, що містили інформацію про (а) контрольовані дослідження (б) превенторів та предикторів передачі колективної травми (в) наступним поколінням.

Результати.

Колективної травма та її вплив та групову ідентичність.

В результаті літературного пошуку в огляд літератури 46 було включено публікацій, що відповідали критеріям включення. Колективна травма є психічною травмою, яка вплинула на групу людей внаслідок глобальної травматичної ситуації соціального, екологічного, техногенного або іншого характеру (природні катастрофи, техногенні катастрофи, теракти, війни, пандемії і т.д.)

Особливості і наслідки колективної травми активно вивчаються дослідниками у сфері психічного здоров'я. Серед них можна виокремити К. Т. Еріксон, Я. Даніелі, Р. Єгуда, Г. Гіршбергер, В. Волкано, Т. Хюбл, М. Гірц, М. Брунер.

Колективна травма є багатовимірною, багатогранною проблемою, яку неможливо вирішити в рамках однієї перспективи чи дисципліни; багато дисциплін зробили свій внесок у її осмислення. [5]

Поняття «колективна травма» відображає психологічні реакції на велику травматичну подію, що торкається цілої групи. Колективна травма не просто відображає історичний факт або подію, а є колективною пам'яттю про жахливу подію, яка сталася з цією групою людей. Вона емоційно об'єднує людей через переживання безпорадності, невизначеності, втрати та горя, може зберігатися в часі, передаватися від покоління до покоління і висвітлює взаємозв'язок між охороною здоров'я, освітою, соціальними, економічними та політичними ландшафтами. [6]

Подібно до того, як травма на індивідуальному рівні руйнує звичні уявлення про себе та своє становище у світі [7], так і колективна травма трансформує те, як жертви сприймають світ і розуміють відносини між своєю групою та іншими групами, навіть якщо це не пов'язано з первинною віктимізацією.

Колективна травма може загрожувати колективній ідентичності; вона може поставити під

сумнів значущість групи та основні системи вірувань як жертв (наприклад, "де був Бог, коли сталася травма?"), так і агресорів ("Як міг мій народ вчинити такі злочини?").

Колективна травма, однак, не обов'язково має негативний вплив на групову ідентичність та згуртованість і часто зміцнює зв'язки групи через відчуття спільної долі - інтеграцію травматичного досвіду в ідентичність та наратив. Наприклад, масові вбивства і військові поразки, якими б жахливими вони не були, формують сприятливий ґрунт для створення культурних наративів і спільних систем вірувань, які наповнюють сенсом і підтримують соціальну ідентичність після травмуючої ситуації.

Сенс колективної травми для тих, хто вижив визначається передачею культурних знань і традицій, що виникли задля збереження групи від повторної загрози; виниклі традиції вплітають травму в символи і посилюють екзистенційні запити; формуванням колективного «Я», що передається трансгенераційно і підвищує почуття значимості, пом'якшує відчуття екзистенційної загрози і підвищує групову згуртованість. Відчуття сенсу увічнює пам'ять про травму, і з часом травма стає невід'ємною частиною групової ідентичності, та через її призму члени суспільства можуть розумітися. [8]

По мірі того, як обрана травма передається з покоління в покоління, вона змінює свою функцію. Для великої групи вже не важлива історична правда про подію, але важливо те, що через спільне переживання обраної травми члени групи пов'язані між собою. Іншими словами, обрана травма вплітається в канву етнічного або великого групового намету і стає невід'ємною частиною ідентичності групи. Ця нитка, однак, може бути не завжди очевидною; вона може переплітатися з іншими нитками, або вона може тривалий час перебувати в сплячому стані, але може знову активізуватися і мати потужну психологічну силу. Лідери інтуїтивно знають, як реактивувати обрану травму, особливо коли їхня велика група перебуває в конфлікті або пережила радикальні зміни і потребує підтвердження або зміцнення своєї ідентичності.[9]

Значення колективної постпам'яті в передачі травми крізь покоління.

Спогади про колективну травму фіксуються не лише у індивідуальній, але й у колективній пам'яті, яка переходить у наступні покоління, які вже не були безпосередніми свідками події. [8]

Концепція постпам'яті описує зв'язок другого покоління з потужним, часто травматичним досвідом, який передував їхньому народженню, але, тим не менш, був переданий їм настільки глибоко, що можна вважати спогадом у власному розумінні цього слова.[10]

На першому, базовому еволюційному рівні, показано, що пам'ять про травму сприяє підвищенню пильності, що може покращити фактичне виживання групи та відновити контроль і почуття дієздатності: цунамі 2004 року в Індійському океані спричинило величезні руйнування і трагічно високий рівень смертності - в деяких місцях загинуло до 90% населення.

У 1930 році цунамі подібної сили обрушилося на Папуа-Нову Гвінею, але забрало лише незначну частину людських життів - загинуло менше 1% населення. Згідно з дослідженням Дж. Меркер культурних реакцій на цунамі, ця цікава розбіжність у смертності від двох схожих природних катастроф може бути пояснена, на перший погляд, неправдоподібною причиною: усними традиціями.

Ці традиції, що передавалися з покоління в покоління протягом сотень років, включали в себе, у випадку папуаської культури, однозначну вказівку бігти в гори, коли море спадає. І справді, папуаси, які не піддавали сумніву цю традицію, успішно уникали майже неминучої смерті. Аналіз громад, які найбільше постраждали від цунамі 2004 року, показує, що це були

переважно недавні іммігранти в прибережні регіони, які не мали колективної пам'яті про цунамі і не мали традицій щодо того, як розпізнавати цю загрозу і захищатися від неї. Це порівняння двох цунамі дає уявлення про те, як пам'ять про колективну травму (або її відсутність) може безпосередньо впливати на виживання групи, сприяючи підвищенню життєздатності. [8]

Пам'ять про травму, однак, слугує потребам індивідів і груп далеко за межами її внеску у виживання; пам'ять про травму та екзистенційна загроза, яка їй притаманна, мотивують бажання сконструювати сенс навколо досвіду екстремальних негараздів.

Колективна пам'ять про стихійні лиха і колективна пам'ять про травми, навмисно спричинені людиною, мають багато спільного - вони слугують для майбутніх поколінь орієнтирами щодо того, як ідентифікувати загрозу і як ефективно реагувати на неї. Однак, якщо цунамі завжди залишаться цунамі, а уроки минулого назавжди залишаться в пам'яті майбутніх поколінь, то людські суспільства змінюються і розвиваються таким чином, що лиходії минулого можуть змінитися і трансформувати свої стосунки з групою-жертвою. У такому випадку, чи повинні уроки минулого все ще доноситися до майбутніх поколінь? З еволюційної точки зору, прояв особливої пильності виправданий тоді, коли немає впевненості в тому, що леопард дійсно змінив свої плями, або коли ця удавана зміна є об'єктивною і може здатися неширою. Віктимізованим групам має сенс не втрачати пильності, а також забезпечити, щоб майбутні покоління розуміли і пам'ятали про потенційну небезпеку. [8]

Хоча кожна людина в травмованій великій групі має свою власну унікальну ідентичність і особисту реакцію на травму, всі члени групи поділяють ментальні репрезентації трагедій, які спіткали групу. Їхні образи травмованого "Я", пов'язані з ментальними репрезентаціями спільної травматичної події, "відкладаються" в уявленнях про себе, що розвиваються, у дітей наступного покоління так, ніби ці діти зможуть оплакувати втрату або подолати приниження, що пережили їх батьки. Таке депонування являє собою передачу травми від покоління до покоління. Якщо діти не можуть впоратися з тим, що відклалося в них, вони, ставши дорослими, в свою чергу, передадуть ментальну репрезентацію події наступному поколінню. [11]

Вплив травми на наступні покоління: превентори та предиктори.

Емпіричні дані про трансгенераційний вплив батьківських травматичних подій на друге покоління залишаються неоднозначними: вчені дискутують, чи передаються психічні розлади травматичного спектру від одного покоління до іншого, і якщо так, то які механізми можуть бути сприятливі цьому. Використовуються такі теорії, як теорія прив'язаності, сімейні системи, епігенетика та деякі інші (Табл.1).

Вплив травми спричиняє розрив, стан "застрягання", який Я. Даніелі (1998) назвала фіксованістю. Час, тривалість, ступінь і значення травми для людини, а також механізми/стратегії виживання, що використовуються для адаптації до неї, визначають елементи і ступінь розриву, фрагментації та дезорієнтації, тобто ступінь фіксованості.

Це ще більше посилюється поствіктимізаційними травмами, які по-різному описуються як "змова мовчання", тобто реакція жертв на байдужість, уникнення та заперечення суспільством їхнього досвіду Голокосту [12]; третій травматичний епізод у дітей, які пережили Голокост [13]; друга рана в контексті злочину [14]; стрес від повернення додому у ветеранів і розрив у сімейній системі. Ці описи відображають динамічну взаємодію між позасімейними, внутрішньосімейними та інтрапсихічними вимірами ідентичності, щоб пояснити їхні згубні наслідки для тих, хто вижив, та їхніх нащадків.

Фіксованість, що виникає в результаті, може зробити жертву вразливою на усе подальше життя. Це також може призвести до того, що негайна реакція на травму стане хронічною. У

крайньому випадку, стратегії виживання узагальнюються до способу життя і стають стійкими посттравматичними адаптаційними стилями.

Ці адаптаційні стилі формують сімейне життя постраждалих і, в свою чергу, впливають на виховання їхніх дітей, емоційний розвиток, ідентичність та переконання щодо себе, однолітків, суспільства та світу [15]. В цьому випадку фіксованість батьків стає біопсихосоціальним середовищем дитини. Існують чіткі відмінності між стилем жертви (характеризується застряганням у травматичному розриві, емоційною нестабільністю та надмірною захисністю), стилем заціпеніння (емоційна відстороненість, змова мовчання в сім'ї та нетерпимість до слабкості) та стилем борця (цінність та збереження національної ідентичності, а також цінність майстерності та справедливості).

У відповідь на це у дітей формуються репаративні адаптаційні впливи. Цей конструкт виражає основну, можливо, несвідому мотивацію другого покоління скасувати і виправити минуле та зцілити своїх батьків і себе [16].

Ці пережиті впливи значною мірою впливають із гетерогенних стилів посттравматичної адаптації батьків (тобто стратегій виживання, які узагальнилися в спосіб життя, включаючи їхній батьківський стиль і підхід до виховання своїх дітей). Дослідження Я. Даніелі показали, що інтенсивність віктимних стилів матері та батька були найсильнішими предикторами репаративних адаптаційних впливів на дитину. Лише тоді, коли мати та/або батько реагували на власні травми з інтенсивним віктимним стилем, їх діти піддавалися ризику серйозних репаративних впливів.

Інтенсивність цих впливів є найближчим передвісником розвитку психічних розладів. Коли репаративний вплив був низьким, частота афективних або тривожних розладів також була низькою. Якщо репаративний вплив був високим, частота афективних або тривожних розладів була надзвичайно високою. [16]

Інші дослідження показали, що психічні захворювання можуть впливати не лише на тих, хто страждає на них, але й на тих, хто перебуває з ними в тісному особистому контакті. [17]

Наприклад, батьки з важкою тривогою та/або депресією можуть моделювати моделі мислення, почуттів і поведінки для своїх дітей. [18], [19] Низька самооцінка, недовіра до інших людей та песимістичний погляд на світ загалом і на майбутнє можуть бути домінуючим посланням, яке батьки передають своїм нащадкам.

Тому дослідники припустили, що вища частота поточних і довічних психічних розладів і психіатричних діагнозів у тих, хто пережив Голокост, пов'язана з вищою частотою психічних розладів у нащадків. [20]

Крім того, стиль догляду батьків, які пережили Голокост, характеризується нездатністю надавати достатню фізичну та емоційну підтримку, а також зміною ролей батьків і дітей, як зазначають Вайсмен та ін. (2002) у своїй якісній оцінці особливостей дорослішання в сім'ях, які пережили Голокост (за сприйняттям нащадків). [21]

Шарф і Мейслесс (2011) виділили три основні теми, які характеризують якість стосунків між батьками, що пережили Голокост та їх нащадками: проблеми виживання (наприклад, надмірна опіка та страх розлуки), брак емоційних ресурсів (наприклад, емоційна занедбаність та непередбачувана емоційна реакція) та примус дитини догоджати батькам і задовольняти їхні потреби (наприклад, підштовхування до досягнення та реверсія ролей). Виходячи з цього, вченими було висунуто гіпотезу, що пережитий батьками Голокост пов'язаний з несприятливим стилем прив'язаності та несприятливим психологічним розвитком нащадків. [22]

Летцтер-Поу та Вернер (2013) досліджували зв'язок між невіршеними втратами жінок, які пережили Голокост, та емоційним благополуччям їхніх нащадків і повідомили про вплив "передачі" Голокосту від матері: діти сприймали своїх матерів як значно більш ніжних і таких, що демонструють більшу залученість, ніж батьки, і такий стиль материнського ставлення достовірно передбачав посттравматичні симптоми у нащадків. Така "передача" травми матер'ю опосередковує зв'язок між дистресом жертви та її нащадків.[23]

А. Лернер та ін. (2014) вивчали модеруючий вплив стилю виховання та функціонування сім'ї на зв'язок між ПТСР у постраждалих та стан психічного здоров'я у нащадків. Вони виявили, що як материнський, так і батьківський ПТСР значною мірою пов'язані з емоційним насильством у стилі сімейного виховання, а сімейні конфлікти значною мірою пов'язані з батьківським, а не материнським ПТСР. У нащадків з материнським ПТСР сприйняття материнської турботи було значно нижчим, тоді як відчуття надмірної опіки з боку матері було вищим. Не було виявлено значущого зв'язку з батьківським ПТСР. [24]

У дослідженні М. Ботче, Е. Бернсен і К. Кнавельсруд вивчалися трансгенераційні наслідки ранньої травматизації на прикладі вибірки колишніх дітей Другої світової війни та їхніх нащадків. Вчені не виявили прямої передачі психопатологічного стресу, однак результати підтвердили припущення про непрямі трансгенераційні процеси, пов'язані з вихованням та взаємодією дітей і травмованих батьків: діти, у батьків яких був наявний ПТСР сприймали своїх батьків як більш негативних і караючих, а також більш контролюючих і надмірно опікуючих, ніж діти, у батьків яких ПТСР не спостерігався.

І. Кастро-Вейл, М. Северо, Д. Карвальо та Р. Мота-Кардозо досліджували трансгенераційну передачу травми у нащадків португальських ветеранів війни. Дослідники прийшли до висновку, що діти ветеранів війни демонструють підвищений рівень психологічних страждань залежно від інтенсивності участі їхніх батьків у війні, але не від наявності у прижиттєвого ПТСР у батьків. [25]

У своєму дослідженні 2001 року Єгуда, Халліган та Бірер вказали на ПТСР батьків як на значущий предиктор виникнення ПТСР у нащадків. У більш пізньому дослідженні Єгуда, Белл, Бірер і Шмайдлер (2008) виявили зв'язок між ПТСР у матері (або обох батьків) і ПТСР, розладом настрою або будь-якими психіатричними розладами у нащадків. [26], [27]

Халліган і Єгуда (2002) також досліджували, чи пов'язані дисоціативні симптоми з впливом ПТСР у батьків на стан психічного здоров'я їхніх нащадків. Батьківський ПТСР частіше зустрічався у нащадків з ПТСР, ніж без нього. Результати цього дослідження показали, що дисоціативні симптоми у нащадків значно підвищені при поточному ПТСР і ПТСР батьків, тоді як це підвищення відсутнє у нащадків з минулим ПТСР, тільки з батьківським ПТСР або тільки факту пережитого Голокосту батьками.[28]

ПТСР батьків був значною мірою пов'язаний з більш високим рівнем жорстокого поведіння з дітьми, зокрема, з емоційним насильством і нехтуванням, фізичним нехтуванням і сексуальним насильством. [29] Симптоми психічних порушень тісно корелювали з емоційним насильством, фізичною занедбаністю та високими показниками за опитувальником дитячої травми (childhood trauma questionnaire, СТQ) [30]

Я. Єгуда та ін. (2008) порівнювали нащадків, у яких мати, батько або обоє батьків мали діагноз ПТСР протягом життя. Материнський ПТСР був пов'язаний зі значно вищою поширеністю ПТСР протягом життя серед нащадків, і цей ефект був сильнішим за наявності ПТСР у батька. Депресивний розлад у нащадків був значною мірою пов'язаний з материнським та/або батьківським ПТСР, тоді як ефект був найсильнішим, коли обоє батьків мали ПТСР. У цьому дослідженні вчені виявили диференційований вплив батьківського ПТСР на синів і дочок. Дочки, батько яких мав ПТСР, були більш схильні до розвитку ПТСР, в той час як сини, батько яких мав ПТСР, були трохи менш схильні до розвитку ПТСР [27]

Н. Стаммель, С. Бурхерт, К. Антоніетті та К. Кнавельсруд у дослідженні трансгенераційної передачі травматичного досвіду і ролі виховання у виживших геноциду у Камбоджі та їхніх нащадків не виявили значущого зв'язку між травматичним досвідом матері та ПТСР у нащадків, а також відмінностей між ПТСР нащадків матерів з ПТСР і без нього. Однак спостерігався гендерно-специфічний модеруючий ефект: власний травматичний досвід дочки мав тим сильніший вплив на симптоми ПТСР, чим вищим був травматичний досвід її матері. Материнський ПТСР не мав значущої кореляції з жорстоким, відкидаючим або надмірно захисним стилем виховання. За допомогою аналізу шляхів вченими не було виявлено опосередкованого впливу материнського ПТСР на дитячу тривожність і дитячу депресію, опосередковану батьківською поведінкою, через ПТСР у дітей [31].

А. Л. Робертс та ін. вивчали передачу травми та посттравматичного стресового розладу між поколіннями в епідеміологічній вибірці. Вчені дослідили, що симптоми посттравматичного стресу у матері протягом життя були пов'язані з ПТСР у дитини за принципом "доза-відповідь". Симптоми у матері протягом життя також були пов'язані з впливом травми на дитину за принципом "доза-відповідь". Підвищений вплив травми суттєво опосередковував підвищений ризик ПТСР у дітей жінок з посттравматичними симптомами. Вчені прийшли до висновку, що міжпоколіннева асоціація ПТСР чітко простежується у великій популяційній вибірці.

М. Шік та ін. вивчали травму, психічне здоров'я та зв'язки між поколіннями в косовських сім'ях через 11 років після війни. Значне травматичне навантаження та високі показники поширеності посттравматичного стресу, тривоги та депресії були виявлені як у дітей, так і у батьків, причому матері мали найвищі бали за цими симптомами. У той час як сильні кореляції були виявлені між депресивними симптомами у дітей та посттравматичним стресом, тривогою і депресією у батьків, у той час як симптоматика матері не корелювала з психічним здоров'ям дитини. У множинному регресійному аналізі депресивні симптоми у дітей були достовірно пов'язані лише з тяжкістю симптомів ПТСР у їх батька. Дослідники прийшли до висновків, що через одинадцять років після війни в Косові наявність посттравматичного стресу, тривоги та депресивних симптомів у цивільних дорослих, так само як і у дітей, все ще залишається значною. У цій вибірці людей, які пережили війну депресія у дітей, схоже, пов'язана з психологічними розладами батька, а не матері, як у дорослих, так і у дітей. Цей висновок може відображати центральну позицію батька в косовській сімейній системі. [32]

Був досліджений інтергенераційний вплив Голодомору - геноциду 1932-1933 років у трьох поколіннях в 15 українських сім'ях. Результати дослідження показали, що Голодомор, геноцид, який забрав мільйони життів примусовим голодом, все ще має значний вплив на покоління, народжені десятиліття потому. Зокрема, тематичний аналіз 45 напівструктурованих глибинних інтерв'ю, проведених у період з липня по листопад 2010 року, показав, що під час геноциду у тих, хто пережив Голодомор, сформувався цілий набір емоцій, внутрішніх станів і стратегій подолання травми, які згодом були передані другому і третьому поколінням. Ця сукупність, яку учасники узагальнили як життя в "режимі виживання", включала жах, страх, недовіру, сум, сором, гнів, стрес і тривогу, зниження самооцінки, накопичення запасів їжі, благоговіння перед їжею, надмірну увагу до їжі та переїдання, нездатність викинути непотрібні речі, байдужість до інших, соціальну ворожість і ризиковану поведінку щодо здоров'я. [33]

Значення біологічних та епігенетичних фактів в передачі травми наступним поколінням.

Окрім впливу психологічних механізмів, що пов'язують батьківську травму та психічний дистрес у нащадків, все більше досліджень розглядають біологічні та епігенетичні механізми, що пов'язують батьківську травму зі змінами в метаболізмі кортизолу у нащадків порівняно з нащадками нетравмованих батьків. Стає все більш очевидним, що батьківський стрес у пре- або постнатальному періоді впливає на стресову систему нащадків, що призводить до

епігенетичних змін та змін рівня кортизолу [15], [34]

Дослідження показують, що епігенетичні зміни також пов'язані з ПТСР у батьків, великим депресивним розладом та впливом на метаболізм кортизолу, що передається від покоління до покоління. FKBP5 є одним з генів, які впливають на реакцію на стрес, зокрема, на чутливість глюкокортикоїдних рецепторів (ГР-чутливість) та реактивність через зміну метилювання [35]. Підвищене метилювання FKBP5 призводить до зниження ГР-чутливості.

Підвищений базовий рівень кортизолу у людей, які пережили Голокост, внаслідок тривалого стресу міг спричинити підвищений внутрішньоутробний рівень кортизолу у плода. Щоб захистити майбутню дитину від впливу підвищеного рівня кортизолу матері, в плаценті виробляється 11 β -гідроксистероїддегідрогеназа типу 2 (11 β -HSD-2), яка нейтралізує майже 90% материнського кортизолу [36]. Активність 11 β -HSD-2 була значно вищою у нащадків, матері яких зазнали впливу Голокосту в дитинстві, порівняно з контрольною групою. Крім того, у нащадків без материнського ПТСР активність 11 β -HSD-2 була значно вищою, ніж у нащадків з материнським ПТСР та контрольною групи [37]. Ця різниця залишалася значущою і при включенні ПТСР у батька. У цьому дослідженні виявилось, що вік матері на момент експозиції, експозиція в дитинстві, а не ПТСР матері, передбачали активність 11 β -HSD-2 у нащадків.

Проведені дослідження повідомили про наявність міжпоколінневого впливу на рівень кортизолу у нащадків. Хоча не було виявлено значущих відмінностей між 24-годинними рівнями кортизолу в сечі між нащадками переживших Голокост і контрольною групою, результати показали, що батьківський, а особливо материнський ПТСР (тобто статус і рівень симптомів) пов'язаний з більш низькими 24-годинними рівнями кортизолу в сечі у нащадків, навіть після врахування власної травматизації і ПТСР нащадків [24], [37], [38].

У дослідженні Р. Єгуди та ін. (2007) загальний рівень 24-годинного рівня кортизолу в сечі виявився нижчим у нащадків батьків з ПТСР, ніж у нащадків батьків без ПТСР, і нижчий, ніж у контрольною групи. ПТСР матері має значно сильніший зв'язок з пониженням цієї кривої, ніж ПТСР батька [39]. Більшість з цих досліджень були проведені за участю матерів, які пережили ПТСР, тому докази щодо впливу батька обмежені.

Декілька досліджень, які порівнювали вплив батьківського та материнського ПТСР на нащадків, виявили значно нижчі 24-годинні рівні кортизолу в сечі, коли обоє батьків або тільки матері мали ПТСР, ніж тоді, коли ПТСР мали тільки батьки [37], [39]. Лернер та ін. (2014) спостерігали значно вищі 24-годинні рівні кортизолу в сечі та нижчу чутливість до глюкокортикоїдів у нащадків з ПТСР лише у батька.

Ван Айзендорн, Фрідман, Бейкерманс-Краненбург та Сагі-Шварц (2013) описали достовірно нижчі рівні добового кортизолу слини у нащадків при наявності вищих показників дисоціації батьків [40], [41], [42].

Ці результати були підтверджені дослідженнями з використанням концентрації дексаметазону (значення IC50-DEX) для визначення чутливості до глюкокортикоїдів [24]

Бадер та ін. (2014) повідомили про значний зв'язок 24-годинних рівнів кортизолу в нащадків з віком матері під час впливу Голокосту. У дітей, матері яких були дорослими під час Голокосту, рівень кортизолу в сечі протягом 24 годин був значно нижчим, ніж у дітей, матері яких були підлітками, дітьми або дітьми, які пережили Голокост, і це не залежало від наявності ПТСР у їхніх батьків [37], [43].

Нещодавні дослідження були зосереджені на епігенетичних механізмах і ПТСР. Було виявлено зміни, пов'язані з ПТСР у батьків на метилювання ДНК та його зв'язку з чутливістю до глюкокортикоїдних рецепторів [44]. Дослідження Yehuda та ін. (2016) продемонструвало зміни

метилування в гені FKBP-5, у протилежному напрямку, у тих, хто пережив ПТСР, метилування було значно вищим, а у нащадків – значно нижчим. Це не було суттєво пов'язано з алелем ризику FKBP5 і не могло бути пов'язано з власним впливом травми, психопатологією нащадків, рівнем кортизолу або демографічними характеристиками, які могли б незалежно впливати на метилування цього гена. Вплив матері чи батька на внутрішньоутробний ефект неможливо було диференціювати, оскільки в цій вибірці обоє батьків пережили Голокост. Відповідно до результатів, описаних вище, можна зробити висновок, що травма Голокосту батьків може впливати на метаболізм кортизолу у нащадків. Материнські симптоми, такі як ПТСР і дисоціація, призводять до зниження рівня кортизолу, але жорстокість матері в дитинстві призводить до підвищення рівня кортизолу, збільшення активності 11 β -HSD-2 в нащадків і посилення метилування гена FKBP-5. Результати дослідження цих психобіологічних маркерів показали значний внесок у міжпоколінневий вплив на нащадків.

Також Е. Тобі та ін. (2018) використовуючи систематичний геномний підхід показали, що ДНКм у специфічних цитофосфатгуанідинуклеотидах опосередковує значну частину асоціацій між пренатальним впливом голоду та ожирінням і рівнем тиреотропного гормону у сироватці крові в подальшому житті. Ці дані узгоджуються з гіпотезою про те, що зв'язок між впливом несприятливого середовища під час раннього розвитку та наслідками для здоров'я у дорослому віці опосередковується епігенетичними факторами [45].

Таблиця 1. Предиктори та превентори трансгенераційної травми

Таблиця 1. Предиктори та превентори трансгенераційної травми

Предиктори	Автор	Рік публікації
ПТСР у батьків	Р. Єгуда, С. Халліган та Л. Бірер	2001
Масові вбивства та військові поразки	В. Волкан	2001
Репаративні адаптаційні впливи на дитину	М. Гірш	2008
Низька самооцінка, недовіра до оточення, песимізм	М. Шарф	2010
Взаємозв'язок материнського та дитячого ПТСР за принципом «доза-відповідь»	А. Л. Робертс та ін.	2012
Материнський стиль ставлення	С. Летцгер-Поу, Вернер	2013
Модеруючий вплив стилю виховання та функціонування сім'ї на зв'язок між ПТСР у постраждалих та стан психічного здоров'я у нащадків	А. Лернер та ін.	2014
Переживання безпорадності, невизначенності, втрати та горя	Л. Бірер, Х. Бадер, Н. Даскалакіс та ін.	2014
Проблеми виживання (надмірна опіка та страх розлуки), брак емоційних ресурсів та примус дитини догоджати батькам і задовольняти їхні потреби, несприятливий стиль прив'язаності	Кох Ю.	2021
Батьки з важкою тривогою та/або депресією	Я. Даніелі, І. Майдан	2023

Превентори	Автор	Рік публікації
Підвищення пильності		
Усні традиції	Дж. Меркер, В. Волкан	2001
Ідентифікація загрози	В. Волкан	2001
Потенційність загрози	В. Волкан	2001
Стиль догляду батьків	Х. Вайсмен та ін.	2002
Репаративні адаптаційні впливи	М. Гірш	2008
Інтенсивність віктимних стилів матері та батька	Я. Даніелі	2015

Інструмент

дослідження

перелік

Інструмент дослідження передачі трансгенераційної травми між поколіннями.

З урахуванням необхідності комплексного і глибокого вивчення феномену колективної травми, а також прагненням до отримання більш надійних результатів в досліджуваній сфері до методичного інструментарію для дослідження трансгенераційного впливу колективної травми аналіз опублікованих досліджень показав, що анкета Яелі Даніелі «Передача травматичного досвіду крізь покоління» (посттравматичні стилі адаптації батьків, репаративні адаптаційні впливи дітей), на відміну від інших демонструє значну ефективність порівняно з існуючою практикою використання певних шкал, які призначені для загального зрізу населення. Ефективність виявлена в визначенні та вивченні основних рис, значень і коренів життєвого досвіду, емоцій, поведінки, ставлення, світогляду та стосунків постраждалих і нащадків. Вже на початку опитування можна помітити певні модальності та інтервенції, які значно підсилюють ефект лікування та відновлення [19]. Адаптований переклад українською доступний в Додатку 1.

Специфіка колективної травми в Україні.

Колективна травма, яку переживає в цей час народ України, має свою специфіку, що відрізняє її від інших колективних травм, в тому числі і пережитих безпосередньо українським народом раніше (наприклад: Голодомор, Друга світова війна, Голокост, Чорнобильська катастрофа) [46]. Її особливостями є наступні фактори:

Практично безмежний доступ до інформації завдяки Інтернету та доступності смартфонів,

внаслідок чого новини миттєво поширюються, і тому охоплюють відразу усе населення країни, незалежно від того, де воно знаходиться (і тих, хто залишився, і внутрішньо переміщених осіб, і біженців, причому на останніх вплив є потенційно сильнішим внаслідок поширення в більшій мірі негативних новин і відсутності бачення позитиву у тимчасово покинутій Батьківщині).

Наявність масивного візуального потоку інформації: численні фото і відео, більшою мірою негативного характеру (жахливі наслідки обстрілів, відео влучання ракет і т.п.), що призводить до сильнішої фіксації у пам'яті жахливих подій внаслідок того, що основний канал сприйняття інформації – візуальний. Цей фактор має ще більший вплив на дітей внаслідок недорозвиненості систем головного мозку, що переважно обробляють таку інформацію (префронтальна кора та передня поясна кора). Також діти більш схильні дофантазувати неіснуючі дані більше, ніж дорослі, тому в їх думках і так жахлива інформація набуває нових ступенів гротескності.

Неготовність українців до ворожих і нелюдських дій від тих, кого ще вчора вважали «братським народом», що має місце через надважливість родинних зв'язків для українського народу з моделлю пізньої сепарації дітей, на відміну від західної моделі. Також у багатьох українців були родичі або друзі з країни-агресора, з якими були важливі зв'язки, і розрив цих зв'язків посилює колективну травму.

Часткова відсутність електропостачання внаслідок ударів по енергетичній системі країни призводить до сильного порушення ритму життя населення, що ще більш підвищує рівень стресу та збільшує ризик розвитку психічних захворювань.

Ще однією особливістю є прогностична незавершеність дії травми після війни. Тому проєкції Другої світової, чи інших війн не можуть бути тотожними аналогами.

Висновки.

Підсумок та висновки наукових досліджень колективної травми показав, що більшість авторів відмічають наявність зв'язку між травмою батьків та психічним здоров'ям нащадків. Також було відмічено актуальність концепції посттравматичних адаптаційних стилів і репаративних адаптаційних впливів дітей, акцентовано, що стиль жертви батьків провокує сильніші репаративні адаптаційні впливи у дітей, а більша інтенсивність репаративних адаптаційних впливів підвищує ризик розвитку афективних або тривожних розладів.

Доказовим стало вивчення епігенетичних механізмів трансгенераційного впливу травми, дослідженнями, які показали наявність змін метилування гену FKMB-5 у виживших Голокосту та їх нащадків.

Але вище приведені дані найбільш ймовірно будуть мати свої особливості в населенні України і конкретно в наступних поколіннях в силу специфіки колективної травми в Україні, з визначеними унікальними особливостями, на відміну від інших колективних травм, новий для соціуму кумулятивний ефект з минулими травмами народу, масивний потік інформації, новизна надшвидко поширюваної візуально-фокусованої інформації, масовий розрив родинних зв'язків та інші.

Такі особливості можуть посилити переживання колективної травми та сприяти трансгенераційній передачі, зокрема вплинути на посттравматичні адаптаційні стилі виживших, і, внаслідок цього, збільшити інтенсивність репаративних адаптаційних впливів у нащадків, а також вплинути на епігенетичні механізми у нащадків.

На цьому етапі можна зробити висновок, що колективна травма, а зокрема, її трансгенераційна передача, є дискусійним та актуальним питанням у сучасному світі та потребує подальших досліджень.

В ситуації України найбільш валідним способом дослідження було б використання Анкети Даніелі «Передача травматичного досвіду крізь покоління» ©. Вона була обрана як модель вивчення трансгенераційного впливу для українського населення, з можливістю включення її в програми медико – соціальних досліджень в наступних поколіннях, які для максимально ефективного результату повинні були би включати (а) широкомаштабні генетичні дослідження, (б) аналіз захворюваності дітей ветеранів війни та населення, яке пережило колективні травми, (в) особливості соціальної поведінки нового покоління та інші фактори, які б дали відповідь на непросте запитання про епігенетичні фактори трансгенетичних змін великих груп людей.

Нами, з дозволу автора, були проведена адаптація шкали. Нижче подається сама шкала, яка може бути застосована для вивчення трансгенераційного впливу колективної травми.

Додаток 1

Анкета Даніелі «Передача травматичного досвіду крізь покоління» ©

Пункти, інструкції та публікації

Яель Даніелі¹

Фран Х. Норріс

Авторське право, Яель Даніелі, 2015.

Автор-кореспондент: Яель Даніелі, Директор, Груповий проект для жертв Холокосту та їхніх дітей. 345 Східна 80-та вулиця (31-й). Нью-Йорк, штат Нью-Йорк 10075. Електронна пошта: yaeld@aol.com.

Останнє оновлення: Травень 21, 2019

Адаптація української версії: 25 червня 2023

Франкова І.О., Чабан О.С., Петренко Г.К., Кафедра медичної психології, психосоматичної медицини та психотерапії НМУ імені О.О. Богомольця nmu.psychotherapy@gmail.com

Анкета Даніелі Багатопоколінняного наслідування травми

Частина I. Посттравматичні стилі адаптації батьків

На всі пункти відповідь надається за 5-бальною шкалою Лайкерта: категорично не згоден = 1, не згоден = 2, жодним чином = 3, згоден = 4, повністю згоден = 5.

Рандомізований пункт #	Пункт	Шкала	Оригінальний пункт #
1	Приватність була заборонена (мати/батько)	Ж	16
2	Слабкість не терпілася у нашому будинку (мати/батько)	3	31
3	Окрім членів сім'ї, ми спілкувалися майже виключно з віцілими з оточення моїх батьків (мати/батько)	Б	30
4	Війна завжди була присутня в будинку (мати/батько)	Ж	8

5	Ніжність та відкрите вираження любові були рідкісними в нашому домі (мати / батько)	3	7
6	Будинок моїх батьків завжди був заповнений продуктами харчування (мати/батько)	Б	12
7	Наше соціальне життя включало лише найближчих родичів (мати/батько)	Ж	20
8	Близькість була рідкісною (мати/батько)	3	36
9	Мене вчили шанувати і пам'ятати історію мого/нашого народу (мати/батько)	Б	32
10	Мої мати/батько хотіли знати, де я знаходився у будь-який час	Ж	27
11	У порівнянні з іншими матерями/батьками, мої здавалися старішими, ніж були насправді	Ж	29
12	Моя мати/Мій батько уникали дивитися/читати/слухати будь-що, пов'язане з травматичним досвідом	3	46
13	У нашій родині прояв страждання не допускався (мати/батько)	3	44
14	Моя мати/Мій батько часто кричали, щоб відчуті себе почутими	Ж	11
15	Моя мати/Мій батько використовували сором, щоб контролювати мою поведінку	Ж	23
16	Моя мати/Мій батько часто говорили мені, наскільки я важливий для неї/нього ОБЕРНЕНИЙ ПОРЯДОК	3	42
17	Члени сім'ї надмірно оберігали один одного (мати/батько)	Ж	3
18	Мої батьки часто здавалися розчарованими один в одному (мати/батько)	Ж	53
19	Мої батьки не відчували, що справедливість за їх страждання була дійсно досягнута (мати/батько)	Ж	15
20	Моя мати /Мій батько завжди їли дуже швидко, ніби їжа могла зникнути	Ж	34
21	Від мене очікувалося досягти кар'єрного та фінансового успіху (мати/батько)	Б	37
22	Моя мати/Мій батько здавалися застиглими у часі	Ж	1
23	У нашій родині війна ніколи не згадувались	3	54

	(мати/батько)		
24	Моя мати/Мій батько часто прокидалися з криком від кошмарів посеред ночі	Ж	19
25	Моя мати/Мій батько могли вибухнути у спалахах гніву, потім плакати від жалю	Ж	41
26	Моя мати/Мій батько ніколи не обговорювали свої переживання війни	З	5
27	Здавалося, що відкритого спілкування не існує у нашому домі (мати/батько)	З	66
28	Прослуховування нашої народної музики засмучує мою мати/мого батька	Ж	40
29	Моя мати/Мій батько часто казали мені, що любить мене ОБЕРНЕНИЙ ПОРЯДОК	З	22
30	Шлюб моїх батьків, головним чином, базувався на факторах, відмінних від кохання (мати/батько)	Ж	17
31	Моя мати/Мій батько не вірили у Бога після війни ОБЕРНЕНИЙ ПОРЯДОК	В	68
32	Наш дім був позбавлений емоцій (мати/батько)	З	61
33	Поведінка моєї мати/батька іноді лякала мене	Ж	59
34	Виявляти емоції вдома було небезпечно (мати/батько)	З	39
35	Іноді моя мати/батько зненацька виглядали так, ніби вони була десь далеко	Ж	33
36	Моя мати/батько реагували катастрофічним чином навіть на незначні зміни	Ж	9
37	Моя мати/батько неодноразово повторювали свої історії про війну ОБЕРНЕНИЙ ПОРЯДОК	З	43
38	Мене вчили боротися з несправедливістю (мати/батько)	Б	62
39	Мої мати/батько здавалися дивними у порівнянні з іншими батьками	Ж	65
40	Подальша безпека України викликає серйозне занепокоєння у нашій родині (мати/батько)	Б	21
41	Незалежність високо цінувалась у нашій родині (мати/батько) ОБЕРНЕНИЙ ПОРЯДОК	Ж	57
42	Моя мати хвилювалася за все/Мій батько хвилювався за все	Ж	50
43	Я ніколи не знав, яке з моїх запитань/коментарів може засмутити мою мати/мого	З	70

	батька, тому вирішив не висловлювати свою думку		
44	Наш дім був сповнений смутку(мати/батько)	Ж	26
45	У нашому будинку навіть найменше рішення треба було ретельно обміркувати (мати/батько)	Ж	35
46	Моя мати/Мій батько вчили мене бути готовим до всього, що може статися в житті	Б	24
47	Жалість до себе вважалася слабкістю (мати/батько)	З	64
48	Мене вчили не довіряти авторитетам(мати/батько)	Ж	48
49	Мене вчили протистояти авторитетам(мати/батько)	Б	63
50	Моя мати не давала мені жодних настанов/Мій батько не давав мені жодних настанов	З	67
51	Мой матері/Моєму батьку було дуже складно встановлювати обґрунтовані кордони	Ж	6
52	Гумор був присутній навіть тоді, коли було важко(мати/батько) ОБЕРНЕНИЙ ПОРЯДОК	З	47
53	Моя мати/Мій батько вважали одруження поза вірою/расою/етнічною/соціальною групою зрадою	Б	25
54	Члени сім'ї були надмірно залучені у життя один одного (мати/батько)	Ж	55
55	Мой мати/Моєму батьку було незручно при взаємодії з іншими людьми за межами сім'ї	Ж	38
56	Моя мати/батько не купують російські (німецькі) товари ОБЕРНЕНИЙ ПОРЯДОК	Б	60
57	Мене вчили, що люди ніколи не повинні забувати злочини, вчинені проти людства (мати/батько)	Б	18
58	Моя мати/Мій батько почувалися пригніченою на традиційних/релігійних святах	Ж	10
59	Хоча нас хвалили за досягнення, у родині було дуже невелике відчуття близькості (мати/батько)	З	58
60	Моя мати/Мій батько використовували почуття провини, щоб контролювати мою поведінку	Ж	14

Роз'яснення шкали: Ж = Жертва, З = Заціпенілий, Б = Боець

Частина II. Відновлювальні адаптаційні впливи

На всі пункти відповідь надається за 5-бальною шкалою Лайкерта: категорично не згоден = 1, не згоден = 2, жодним чином = 3, згоден = 4, повністю згоден = 5.

Рандомізований пункт #	Пункт	Оригінальний пункт #
1	Іноді я відчував/відчувала, що маю бути на місці померлих членів сім'ї	49
2	Мені некомфортно перебувати у позиції влади	34
3	Більшість днів я прокидаюся з нетерпінням очікуючи на новий день ОБЕРНЕНИЙ ПОРЯДОК	41
4	Для мене дуже важко просто розслабитися	14
5	Я відчуваю близькість коли чую історії інших дітей, батьки яких вціліли після війни	3
6	Мені важко прощатися	51
7	Я відчуваю відповідальність за щастя моїх батьків	12
8	Мені важко делегувати обов'язки іншим	28
9	Навіть у разі успіху я відчуваю самотність	17
10	Я відчув(ла) обдурення, дізнавшись історію моєї сім'ї від інших	56
11	Я вважаю моїх батьків вразливими	53
12	Я хвилююсь, що інші будуть ставитись до мене зверхньо	9
13	Занепокоєння моїх однолітків часто здавалися мені несерйозними	25
14	Я боюся уявити, що призвело моїх батьків до заціпеніння	30
15	Я часто покладаюся на своїх батьків у фінансовій підтримці	4
16	Я постійно переглядаю кіно та документальні фільми, пов'язані з війною	18
17	Мені довелося шукати вказівки про те, як жити власним життям, за межами родини	22
18	Я часто вживав/ла алкоголь/психоактивні речовини/їжу, займався/лась сексом, щоб заспокоїти себе	38
19	Я дуже чутливий до «чіпляння ярликів»	19
20	Я боюся(боявся/боялася) народження дітей у світ в якому сталися війна	24
21	Відчуття задоволеності - це невідоме поняття для мене	43
22	Іноді я відчував/відчувала величезний відчай, коли не виправдовував очікування батьків	27
23	Моя перша реакція на нове завдання - це «Я не можу...»	5

24	Я перевіряю свою здатність виживати, постійно ризикуючи	39
25	Культура суспільства, у якому ми живемо, не заохочує до вираження емоцій	45
26	Іноді я відчуваю необхідність компенсувати втрати моєї сім'ї	32
27	Я зробив/зробила усе можливе, щоб не обтяжувати своїх батьків своїми власними проблемами/питаннями	26
28	У своїх думках я б ніколи не пережив/пережила те, через що пройшли мої батьки	50
29	Коли в будинку хвороба, я вважаю своїм обов'язком переконатися, що кожна дрібниця під наглядом	52
30	Для мене важливо відчувати власну силу/могутність/спроможність	16
31	Я дуже чутливий/чутлива до критики	29
32	Для мене важливо мати повний контроль	57
33	Я часто переживаю фізичний біль (головний біль, біль у спині, тощо), коли відчуваю складні, стресові емоції	13
34	Я очікую, що люди будуть мною користуватися	44
35	Я одержимий/одержима переглядом та читанням усього, що стосується досвіду моїх батьків	48
36	Я відчував(ла) би, що зрадив(ла) свою сім'ю і себе, якби не відповів(ла) на будь-яке негативне зауваження про мою віру/расу/етнічну/соціальну групу	37

Частина III. Сімейна історія та демографія чотирьох поколінь

Попередні запитання/Статус учасника (ці запитання передують Частині I та заповнюються окремо кожної події: війни/Голодомору/Холокосту/репресій/Аварії на ЧАЕС/інше)

на підставі їх (а) досвіду та/або (б) років та місць народження,

а. Ваша мати (так/ні)

б. Ваш батько (так/ні)

в. Мати вашої матери (ваша бабуся по матері) (так/ні)

г. Батько вашої матери (ваш дідусь по матері) (так/ні)

д. Мати вашого батька (ваша бабуся по батькові) (так/ні)

е. Батько вашого батька (ваш дідусь по батькові) (так/ні)

ж. Ви (так/ні)

Україна

Європа, будь ласка, вкажіть _____

Сполучені Штати

Канада

Ізраїль

Інше, будь ласка, вкажіть _____

Україна

Європа, будь ласка, вкажіть _____

Сполучені Штати

Канада

Ізраїль

Інше, будь ласка, вкажіть _____

Решта запитань слідкує за Частиною II.

Розмір сім'ї, склад, виживання та втрата

Будь ласка, надайте наступну інформацію стосовно перерахованих членів сім'ї:

Ваша мати

б. Якщо ні для #8, чи була її смерть результатом війни в Україні 2022 року? (так/ні)

Ваш батько

б. Якщо ні для #11, чи була його смерть результатом війни в Україні 2022 року? (так/ні)

Ваші рідні брати/сестри, у тому числі зведені брати та сестри

б. Якщо так для #13, скільки з них вже не жили у (дата закінчення війни)?

Мати вашої матері (бабуся по матері)

1. Хто серед наступних були живим під час війни в Україні 2022 року
2. Яка ваша стать? (чоловіча/жіноча)
3. У якому році ви народилися? _____
4. У якій країні ви народилися?
5. В якій країні ви живете зараз?
6. У якому році народилася ваша мати? _____
7. В якій країні вона народилася? _____
8. Чи жила вона у 2022(або актуальна для події дата)? (так/ні)
  - Якщо так для #8, чи жила вона в (дата закінчення війни)? (так/ні)
    - Якщо так для #8а, чи живе ваша мати зараз? (так/ні)
9. У якому році народився ваш батько? _____

10. В якій країні він народився? _____
11. Чи жив він у 2022(або актуальна для події дата)? (так/ні)
  - Якщо так для #11, чи жив він у (дата закінчення війни)? (так/ні)
    - Якщо так для #11а, чи живе ваш батько зараз? (так/ні)
    - З тих хто помер, скільки загинуло в результаті війни в Україні 2022 року?
12. Скільки братів та сестер у вас є/було? (якщо відповідь 0, перейдіть до #14)
13. Чи були які-небудь з ваших рідних братів/сестер, у тому числі зведених братів і сестер, народжені раніше або жили у 2022(або актуальна для події дата)? (так/ні)
  - Якщо так для #13, скільки з них жили у (дата закінчення війни)?
14. Чи жила вона у 2022(або актуальна для події дата)? (так/ні)
  - Якщо так для #14, чи жила вона у (дата закінчення війни)? (так/ні)
    - Якщо ні для #14а, чи була її смерть результатом війни в Україні 2022 року? (так/ні)

Батько матері (дідусь по матері)

Мати батька (бабуся по батькові)

Батько батька (дідусь по батькові)

Ваші тітки та дядьки

б. Якщо так для #18, скільки з них не жили вже у (дата закінчення війни)?

Наступні запитання стосуються досвіду вашої матері під час і після війни в Україні 2022

б.Якщо так для #19, будь ласка, підрахуйте: рік закінчення _____

б.Якщо так для #20, будь ласка, підрахуйте: рік закінчення _____

б.Якщо так для #22, будь ласка, підрахуйте: рік закінчення _____

Менше ніж 6 місяців

Від 6 місяців до 1 року

Більше ніж 1 рік

б.Якщо так для #25, будь ласка, підрахуйте: рік закінчення _____

б.Якщо так для #26, будь ласка, підрахуйте: рік закінчення _____

Європа, будь ласка, вкажіть _____

Сполучені Штати

Канада

Україна

Інше, будь ласка, вкажіть _____

Наступні запитання стосуються досвіду вашого батька під час і після Холокосту.

1. Чи жив він у 2022(або актуальна для події дата)? (так/ні)
  - Якщо так для #15, чи жив він у (дата закінчення війни)? (так/ні)
    - Якщо ні для #15а, чи була його смерть результатом війни в Україні 2022 року? (так/ні)
2. Чи жила вона у 2022(або актуальна для події дата)? (так/ні)
  - Якщо так для #16, чи жила вона у (дата закінчення війни)? (так/ні)
    - Якщо ні для #16а, чи була її смерть результатом війни в Україні 2022 року? (так/ні)
3. Чи жив він у 2022(або актуальна для події дата)? (так/ні)
  - Якщо так для #17, чи жив він у (дата закінчення війни)? (так/ні)
    - Якщо ні для #17а, чи була його смерть результатом війни в Україні 2022 року? (так/ні)
    - З тих, хто помер, скільки загинуло в результаті війни в Україні 2022 року?
      - Якщо > 0, скільки дітей народилося у 2022 або раніше?
        - Якщо > 0 для #47в і: Скільки з цих дітей пережили війну в Україні 2022 року?
        - Якщо > 0 для #47в і: Скільки з цих дітей не пережили війну в Україні 2022 року?
      - Якщо > 0, скільки дітей народилося у 2022 або раніше?
        - Якщо > 0 для #48в і: Скільки з цих дітей пережили війну в Україні 2022 року?
        - Якщо > 0 для #48в і: Скільки з цих дітей не пережили війну в Україні 2022 року?
4. Чи були які-небудь з братів/сестер вашої мати (батька) народжені раніше/жили у 2022(або актуальна для події дата)? (так/ні)
  - Якщо так для #18, скільки з цих братів/сестер жили у (дата закінчення війни)?
5. Чи перебувала ваша мати на тимчасово окупованих територіях? (так/ні)
  - Якщо так для #19, будь ласка, підрахуйте: рік початку _____
6. Чи була ваша мати коли-небудь в полоні? (так/ні)
  - Якщо так для #20, будь ласка, підрахуйте: рік початку _____
7. Чи потребувала ваша мати госпіталізації після визволення? (так/ні)
8. Чи вижила ваша мати переховуючись? (так/ні)
  - Якщо так для #22, будь ласка, підрахуйте: рік початку _____
9. Чи ваша мати залишала країну під час війни? (так/ні)
  - Якщо так для #23, в якому році (ваш розрахунок у найкращому наближенні)? _____
10. Чи була ваша мати внутрішньо переміщеною особою? (так/ні)
  - Якщо так для #24, як довго?
11. Чи ваша мати була залучена до тероборони? (так/ні)
  - Якщо так для #25, будь ласка, підрахуйте: рік початку _____
12. Чи ваша мати була залучена до військової служби? (так/ні)
  - Якщо так для #26, будь ласка, підрахуйте: рік початку _____
13. Чи ваша мати мала інший досвід під час війни в Україні 2022 року? (так/ні)
  - Якщо так для #27, яким був цей досвід? _____
14. У якій країні ваша мати оселилася на постійній основі після війни?
15. У наступні роки ваша мати мала приналежність до офіційних груп, які пережили війну в Україні 2022 року? (так/ні)
16. Приналежності до загальних українських організацій? (так/ні)
17. Неформальні зв'язки (дружба) з вижившими після війни в Україні 2022 року? (так/ні)
18. Чи перебував ваш батько на тимчасово окупованих територіях? (так/ні)
  - Якщо так для #32, будь ласка, підрахуйте: рік початку _____

б.Якщо так для #32, будь ласка, підрахуйте: рік закінчення _____

б.Якщо так для #33, будь ласка, підрахуйте: рік закінчення _____

б.Якщо так для #35, будь ласка, підрахуйте: рік закінчення _____

Менше ніж 6 місяців

Від 6 місяців до 1 року

Більше ніж 1 рік)

б.Якщо так для #38, будь ласка, підрахуйте: рік закінчення _____

б.Якщо так для #39, будь ласка, підрахуйте: рік закінчення _____

Європа, будь ласка вкажіть _____

Сполучені Штати

Канада

Україна

Інше, будь ласка, вкажіть _____

Інша інформація про сім'ю

Шлюб батьків

б.Якщо так для #46, чи ваша мати знову виходила заміж? (так/ні)

в.Якщо так для #46, чи ваш батько знову одружувався? (так/ні)

б.Якщо вона вийшла заміж у 2022 або раніше, чи її перший чоловік пережив війну в Україні 2022 року? (так/ні)

в.Скільки дітей вона мала у цьому шлюбі?

б.Якщо він одружився у 2022 році або раніше, чи пережила його дружина війну в Україні 2022 року? (так/ні)

в. Скільки дітей він мав у цьому шлюбі?

Етнічність та релігія

Вважала себе релігійною людиною та активним членом релігійної громади

Вірила, але не дотримувалась релігійних ритуалів

Вірила, але не брала участі у діяльності релігійної громади

Вважала себе атеїсткою

Вважали себе релігійними людьми та активними членами релігійної громади

Вірили, але не дотримувались релігійних ритуалів

Вірили, але не брали участі у діяльності релігійної громади

Вважали себе атеїстами

Вважав себе релігійною людиною та активним членом релігійної громади

Вірив, але не дотримуюсь релігійних ритуалів

Вірив, але не брав участі у діяльності релігійної громади

Вважав себе атеїстом

Вважали себе релігійними людьми та активними членами релігійної громади

Вірили, але не дотримувались релігійних ритуалів

Вірили, але не брали участі у діяльності релігійної громади

Вважали себе атеїстами

Освіта/Рід занять/Соціально-економічний статус

1. Чи був ваш батько коли-небудь в полоні (так/ні)
  - Якщо так для #33, будь ласка, підрахуйте: рік початку _____
2. Чи потребував ваш батько госпіталізації після визволення? (так/ні)
3. Чи вижив ваш батько переховуючись? (так/ні)
  - Якщо так для #35, будь ласка, підрахуйте: рік початку _____
4. Чи ваш батько залишав країну під час війни? (так/ні)
  - Якщо так для #36, в якому році (ваш розрахунок у найкращому наближенні)? _____
5. Чи перебував ваш батько внутрішньо переміщеною особою? (так/ні)
  - Якщо так для #37, як довго?
6. Чи ваш батько був залучений до тероборони? (так/ні)
  - Якщо так для #38, будь ласка, підрахуйте: рік початку _____
7. Чи ваш батько був залучена до військової служби? (так/ні)
  - Якщо так для #39, будь ласка, підрахуйте: рік початку _____
8. Чи ваш батько мав інший досвід під час війни в Україні 2022 року? (так/ні)
  - Якщо так для #40, яким був цей досвід? _____
9. У якій країні ваш батько оселився на постійній основі після війни?
10. У наступні роки ваш батько мав приналежність до офіційних груп, які пережили війну в Україні 2022 року? (так/ні)
11. Приналежності до загальних українських організацій? (так/ні)
12. Неформальні зв'язки(дружба) з вижившими після війни в Україні 2022 року? (так/ні)
13. У якому році одружилися ваші батьки? _____
14. Чи згодом вони розлучилися або розійшлися назавжди? (так/ні)
  - Якщо так для #46, у якому році вони розлучилися або розійшлися назавжди (розрахунок у найкращому наближенні)? _____
15. Чи це був перший шлюб вашої матері? (так/ні) **ЯКЩО ТАК, ПЕРЕЙДІТЬ ДО #49.**
  - У якому році вона вперше вийшла заміж (розрахунок у найкращому наближенні)? _____
16. Чи це був перший шлюб вашого батька? (так/ні) **ЯКЩО ТАК, ПЕРЕЙДІТЬ ДО #49.**
  - У якому році він одружився вперше (розрахунок у найкращому наближенні)? _____

17. Який з наступних варіантів найкраще описує релігійну приналежність та практику вашої матері?
18. Який з наступних варіантів найкраще описує релігійну приналежність та практику БАТЬКІВ вашої матери?
19. Який з наступних варіантів найкраще описує релігійну приналежність та практику вашого батька?
20. Який з наступних варіантів найкраще описує релігійну приналежність та практику БАТЬКІВ вашого батька?
21. Яким був найвищий рівень освіти, який отримала ваша мати?

Менш ніж середня школа або еквівалентна

Середня школа або еквівалентна

Деяке професійне навчання у коледжі або підвищення кваліфікації

Вища освіта

Післядипломна освіта

1. Якщо менш ніж середня школа або еквівалентна, скільки років школи закінчила ваша мати? ____

Все її навчання відбулося до війни в Україні 2022 року

Все її навчання відбулося після війни в Україні 2022 року

Деяке відбулося до, деяке відбулося після

Менш ніж середня школа або еквівалентна

Середня школа або еквівалентна

Деяке професійне навчання у коледжі або підвищення кваліфікації

Вища освіта

Післядипломна освіта

- a. Якщо менш ніж середня школа або еквівалентна, скільки років школи закінчив ваш батько?
____

Все його навчання відбулося до війни в Україні 2022 року

Все його навчання відбулося після війни в Україні 2022 року

Деяке відбулося до, деяке відбулося після

Те, як вона заробляла на життя, в цілому, було однаковим до і після війни в Україні 2022 року

Те, як вона заробляла на життя, суттєво змінилося після війни в Україні 2022 року

Вона не працювала (за межами дому), ні до, ні після війни в Україні 2022 року

Вона не працювала до війни в Україні 2022 року, але працювала після

Вона не працювала після війни в Україні 2022 року, але працювала до того

Те, як він заробляв на життя, в цілому, було однаковим до і після війни в Україні 2022 року

Те, як він заробляв на життя, суттєво змінилося після війну в Україні 2022 року

Він не працював (за межами дому), ні до, ні після війни в Україні 2022 року

Він не працював до війни в Україні 2022 року, але працював після

Він не працював після війни в Україні 2022 року, але працював до того

Відносно бідна, фінансова боротьба, нижчий клас, робітничий клас

Середня, «ні багата, ні бідна», середній клас

Відносно заможна, фінансово забезпечена, але не багата, клас вище середнього

Достатньо заможна, могли собі дозволити розкіш, вищий клас

Відносно бідна, фінансова боротьба, нижчий клас, робітничий клас

Середня, «ні багата, ні бідна», середній клас

Відносно заможна, фінансово забезпечена, але не багата, клас вище середнього

Достатньо заможна, могли собі дозволити розкіш, вищий клас

Діяльність

б. Мистецтво та ремесла, творча діяльність, у тому числі приготування/випікання їжі для задоволення

в. Відвідуючи вистави, такі як театр, фільми, концерти

г. Беручи участь у спортивних та іншій фізичній діяльності

д. Слідкуючи за спортивними новинами

е. Пошук знань, відвідування курсів

ж. Читаючи для задоволення

з. Телебачення

и. Садівництво

і. Інше, будь ласка, вкажіть _____

Не дуже, просто як проведення часу

Помірно, як більшість людей

Значно, це було важливо для її самооцінки або сенсу життя

- а. Спілкуючись з друзями, у тому числі граючи в карти/ігри
- б. Мистецтво та ремесла, творча діяльність, у тому числі приготування/випікання їжі для задоволення
- в. Відвідуючи вистави, такі як театр, фільми, концерти
- г. Беручи участь у спортивних та іншій фізичній діяльності
- д. Слідкуючи за спортивними новинами
- е. Пошук знань, відвідування курсів
- ж. Читаючи для задоволення
- з. Телебачення
- и. Садівництво
- і. Інше, будь ласка, вкажіть _____

Не дуже, просто як проведення часу

Помірно, як більшість людей

Значно, це було важливо для його самооцінки або сенсу життя

Зв'язки поколінь

Не згоден

Жодним чином

Згоден

Повністю згоден

Категорично не згоден

Згоден

Жодним чином

Згоден

Повністю згоден

Інформація про себе

б. Якщо так для #73, чи був член сім'ї, на честь якого ви були названі, вбитим під час війни в Україні 2022 року? (так/ні)

Єдина дитина

Старша дитина

Молодша дитина

Середня дитина

Ніколи не одружувався

В даний час одружений/партнер (перше одруження)

В даний час одружений/партнер (друге одруження або більше)

Розлучений або стосунки розірвані назавжди

Овдовілий

б. Чи були які-небудь з ваших дітей названі на честь члена сім'ї? (так/ні)

Вважаю себе релігійною людиною та активним членом релігійної громади

Вірю, але не дотримуюсь релігійних ритуалів

Вірю, але не беру участі у діяльності релігійної громади

Я вважаю себе атеїстом

0-6 років

7-11 років

Середня школа

Деяке професійне навчання у коледжі або підвищення кваліфікації

Вища освіта

Післядипломна освіта

а. Якщо менш ніж середня школа або еквівалентна, скільки років школи ви закінчили? ____

Повний робочий день

Неповний робочий день

Не працюю, пенсіонер

Не працюю, інвалід

Не працюю, студент

Не працюю, шукаю або не можу знайти роботу

1. Управління (наприклад, керівники: операцій, маркетингу, зв'язків з громадськістю, кадрових ресурсів, реклами, фінансів, готелей, ресторанів, тощо)

2. Офіс/Адміністративна підтримка (наприклад, фінансова/рахункова/

картотечна/поштовий секретар, бухгалтер, касир, секретар, адміністративний помічник, оператор введення даних, помічник бібліотеки, юридичний секретар)

3. Бізнес та фінансові операції (наприклад, фінансовий спеціаліст, бюджетний аналітик, планувальник заходів, агент, покупець, оцінювач страхових збитків, оцінювач нерухомості, спеціаліст з кадрових питань, бухгалтер)

4. Архітектура/Інженерія (наприклад, архітектор, ландшафтний архітектор, геодезист, картограф, інженер, кресляр)

5. Мистецтво та дизайн (наприклад, видатний художник, аніматор, графічний/квітковий/інтер'єр дизайнер, мультимедійний художник, художник-декоратор/дизайнер вистав, художній директор)

6. Естрадний артист/Виконавець (наприклад, актор, продюсер, режисер, музикант, танцівник, спортсмен, тренер)

7. Медіа та комунікації (наприклад, письменник, редактор, репортер, диктор, перекладач, технік медіа-обладнання, фотограф, оператор фільму/відео/ телебачення, спеціаліст із зв'язків з громадськістю)

8. Комп'ютерні/Математичні (наприклад, комп'ютерний програміст, адміністратор мережі/бази даних, математик, статистик, програмне забезпечення/

веб-розробник, підтримка користувачів)

9. Сільське господарство/Риболовля/Працівник лісового господарства (наприклад, господарство/теплиця/риболовля/лісівник, сільськогосподарський інспектор)

10. Прибирання та технічне обслуговування будівель та ґрунтів (наприклад, ландшафтний дизайнер, обрізувач дерев, прибиральник будівель, швейцар, боротьба зі шкідниками)

11. Наука про життя (наприклад, біолог, еколог, зоолог, біохімік, вчений з охорони природи/рослин/ґрунтів, лісник)

12. Фізична наука (наприклад, фізик, хімік, астроном, гідролог, геолог)

13. Військова та Охоронна Служба (наприклад, військовослужбовець, піхотинець, поліцейський, пожежник, охоронець, рятувальник, лижний патруль, контроль тварин, егер)

14. Працівник охорони здоров'я або технік (наприклад, лікар, медсестра, ветеринар, фізичний/професійний/рекреаційний терапевт, дієтолог, лікар швидкої медичної допомоги, лаборант)

15. Підтримка охорони здоров'я (наприклад, медичний/стоматологічний/ ветеринарний помічний, масажист, фельдшер з медичного догляду на дому)

16. Громади і соціальне обслуговування (наприклад, радник з питань психічного здоров'я, соціальний працівник, шкільний психолог, духовенство, інструктор з гігієнічного виховання, офіцер нагляду за порушниками)

17. Соціальна наука (наприклад, клінічний/консультування/шкільний психолог, економіст, дослідник громадської думки, антрополог, соціолог, історик, політолог, регіональний планувальник)

18. Юридичні професії (наприклад, адвокат, юрист консультант, помічник юриста, експерт з правових титулів)
19. Освіта/Навчання/Бібліотека (наприклад, викладач, педагог для дорослих, помічник викладача, бібліотекар, куратор, архіваріус)
20. Транспорт (наприклад, водій вантажівки/автобуса/таксі/швидкої допомоги, транспортувач матеріалів, моряк, пілот, бортпровідник, працівник залізниці)
21. Індивідуальний догляд та обслуговування (наприклад, перукар, фітнес-тренер, білетер, догляд за дітьми/няня, працівник відпочинку, гід у подорожі/пустелі/
річковий пліт/каяк, доглядач/тренер за несільськогосподарськими тваринами)
22. Будівництво/Монтаж/Ремонт (наприклад, муляр, тесляр, електрик, трубомонтажник, будівельний інспектор, ремонт обладнання, монтажник електроніки, механік)
23. Приготування їжі/Обслуговування (наприклад, кухар, бармен, офіціант, банкетти, миття посуду, приймання гостей)
24. Продаж (наприклад, управління роздрібною торгівлею, касир, представник з продажу/реклами, туристичний агент, брокер нерухомості, телепродавець)
25. Виробництво (наприклад, збиральник, машиніст, текстильник, тесляр, оператор заводу, фотооператор, зварювальник, друкар, пекар, м'ясник)
- Відносно бідний, фінансова боротьба, нижчий клас, робітничий клас
- Середня, «ні багатий, ні бідний», середній клас
- Відносно заможній, фінансово забезпечений, але не багатий, клас вище середнього
- Достатньо заможний, можу собі дозволити розкіш, вищий клас
- а. Спілкуючись з друзями, у тому числі граючи в карти/ігри
- б. Мистецтво та ремесла, творча діяльність, у тому числі приготування/випікання їжі для задоволення
- в. Відвідуючи вистави, такі як театр, фільми, концерти
- г. Беручи участь у спортивних та іншій фізичній діяльності
- д. Слідкуючи за спортивними новинами
- е. Пошук знань, відвідування курсів
- ж. Читаючи для задоволення
- з. Телебачення
- и. Садівництво
- і. Інше, будь ласка, вкажіть _____

1. Яке з наступних тверджень найкраще описує освіту вашої матері?
2. Яким був найвищий рівень освіти, який отримав ваш батько?
3. Яке з наступних тверджень найкраще описує освіту вашого батька
4. Яка професія була у вашої матері ДО війни в Україні 2022 року? _____
5. Яка професія була у вашої матері ПІСЛЯ війни в Україні 2022 року? _____
6. Яке з наступних тверджень найкраще описує, як ваша мати заробляла на життя?
7. Яка професія була у вашого батька ДО війни в Україні 2022 року? _____
8. Яка професія була у вашого батька ПІСЛЯ війни в Україні 2022 року? _____
9. Яке з наступних тверджень найкраще описує, як ваш батько заробляв на життя?
10. Яке твердження найкраще описує соціально-економічну ситуацію вашої родини до війни в Україні 2022 року?
11. Яке твердження найкраще описує соціально-економічну ситуацію вашої родини після війни в Україні 2022 року?
12. Як ваша мати проводила свій вільний час? (відзначте усі відповідні варіанти)
  - Спілкуючись з друзями, у тому числі граючи в карти/ігри
13. Наскільки ваша мати цінувала/насолоджувалась діяльністю у свій вільний час?
14. Чи мала вона такі захоплення до війни в Україні 2022 року, якими вона більше не займалася після? (так/ні/не застосовується)
15. Як ваш батько проводив свій вільний час? (відзначте усі відповідні варіанти)
16. Наскільки ваш батько цінував/насолоджувався діяльністю у свій вільний час?
17. Чи мав він такі захоплення до війни в Україні 2022 року, якими він більше не займався після війни? (так/ні/не застосовується)
18. Я рідко думаю про батьків моїх батьків, як про своїх власних бабусь та дідусів Категорично не згоден
19. Я пам'ятаю досвід війни в Україні 2022 року своїх бабусі та дідуся/батьків уривками
20. Чи були ви названі на честь одного з членів сім'ї? (так/ні)
  - Якщо так для #73, яке було відношення цієї людини до вас? (відзначте усі відповідні варіанти)
    - Мати/батько
    - Бабуся/дідусь по матері
    - Бабуся/дідусь по батькові
    - Тітка/дядько
    - Інші, будь ласка, вкажіть _____
    - Якщо так для #76б, яке було відношення цієї людини до вас? (відзначте усі відповідні варіанти)
      - Ваша мати/батько
      - Ваша бабуся/дідусь по матері
      - Ваша бабуся/дідусь по батькові
      - Ваша сестра/брат
      - Ваша тітка/дядько
      - Мати/батько вашого чоловіка (батька дитини)
      - Бабуся/дідусь вашого чоловіка по матері
      - Бабуся/дідусь вашого чоловіка батькові
      - Сестра/брат вашого чоловіка
      - Тітка/дядько вашого чоловіка
      - Інше, будь ласка, вкажіть _____
    - Якщо так для #78б, чи був член сім'ї, на честь якого було названо вашу дитину, вбитим під час війни в Україні 2022 року? (так/ні)
21. Яке з наступних тверджень найкраще описує послідовність вашого народження?
22. Який ваш нинішній сімейний стан?
23. Чи є/були у вас діти? (так/ні)
  - Якщо так для #76, скільки (включаючи усіх, живих або померлих нащадків)? _____
24. Який з наступних варіантів найкраще описує вашу теперішню релігійну приналежність та практику?

25. Чи наразі ви маєте зв'язки з офіційними дітьми (онуками) груп виживших? (так/ні)
26. Приналежність до українських організацій? (так/ні)
27. Неформальні зв'язки (дружба) з батьками, дітьми або онуками виживших війни в Україні 2022? (так/ні)
28. Яким був найвищий рівень освіти, який ви отримали?
29. Який ваш теперішній статус зайнятості?
30. Яке з наступних варіантів найкраще описує вашу поточну посаду/професію? Якщо пенсіонер, інвалід, або непрацюючий, але в пошуках роботи, будь ласка, дайте відповідь згідно вашої останньої оплачуваної роботи.
31. Яке твердження найкраще описує вашу теперішню соціально-економічну ситуацію?
32. Як ви проводите свій вільний час? (відзначте усі відповідні варіанти)
33. Наскільки ви цінуєте/насолоджуєтеся діяльністю у свій вільний час?

Не дуже, просто як проведення часу

Помірно, як більшість людей

Значно, це було важливо для моєї самооцінки або сенсу життя

Інструкції

Дослідникам необхідно відформатувати анкету Даніелі, щоб вони відповідали певній модальності (наприклад, веб-опитування, особисте інтерв'ю). Посилання на Голокост можна замінити подією/контекстом, що вивчається (наприклад, геноцид). Наполегливо рекомендується, щоб дослідницька група включала тих, хто пройшов навчання методам дослідження. Наведені нижче описи містять загальні вказівки.

Стилі посттравматичної адаптації (Батьківські ступені, Частина I)

60 пунктів Частина I запитуються окремо по кожному з батьків, у загальній складності 120 пунктів, кожен підраховується за 5-бальною шкалою Лайкера (*категорично не згоден = 1, не згоден = 2, жодним чином = 3, згоден = 4, повністю згоден = 5*). Інструкції для самостійного керування (веб-версія або паперова) читати,

Наведені нижче твердження описують способи життя деяких сімей. Вам буде запропоновано визначити, наскільки ви погоджуєтесь або не погоджуєтесь з цими заявами, оскільки вони стосуються походження вашої сім'ї. Спочатку дайте відповідь на питання, як це стосується вашої матері, потім як це стосується вашого батька.

Порядок питань був рандомізований. В ідеалі, порядок матір-батько може бути також випадковим, з деякими учасниками, відповідаючими про матір першим, іншими про батька першим. Скріншот нижче показує розташування, яке ми використовували в оригінальному веб-опитуванні.

Part I: Your Family of Origin

Family Adaptation to Trauma

The statements below describe ways of life in some families. You will be asked to state how much you agree or disagree with the statements as they apply to your family of origin. To indicate your level of agreement, please click the button next to your chosen response. First answer the question as it applies to your mother, then as it applies to your father.

Step 1 of 7

14%

1(a). My mother seemed frozen in time

- Strongly disagree
- Somewhat disagree
- Neither way
- Somewhat agree
- Strongly agree

1(b). My father seemed frozen in time

- Strongly disagree
- Somewhat disagree
- Neither way
- Somewhat agree
- Strongly agree

2(a). My mother would rarely, if ever, seek psychological help

- Strongly disagree
- Somewhat disagree
- Neither way
- Somewhat agree
- Strongly agree

2(b). My father would rarely, if ever, seek psychological help

- Strongly disagree
- Somewhat disagree
- Neither way
- Somewhat agree
- Strongly agree

3(a). Family members were overly protective of one another (Mother)

- Strongly disagree
- Somewhat disagree
- Neither way

3(b). Family members were overly protective of one another (Father)

- Strongly disagree
- Somewhat disagree
- Neither way

Колонка ліворуч від пунктів вказує, до якого масштабу належить пункт: Ж для Жертви, З для Заціпенілого, Б для Бійця. Батьківські шкали оцінюються як середнє значення для складових елементів, що надає кожній шкалі потенційний діапазон 1-5. Декілька пунктів у списку запитань позначені як ПРОТИЛЕЖНІСТЬ ПОРЯДКУ. Перед обчисленням шкали оцінок, ці пункти треба перекодувати (1=5, 2=4, 3=3, 4=2, 5=1).

Відновлювальні адаптаційні впливи (Заходи нащадків, Частина II)

У Чащині II наведено 36 тверджень, що описують респондента, відповіді на які розраховуються за 5-бальною шкалою Лайкера (категорично не згоден = 1, не згоден = 2, жодним чином = 3, згоден = 4, повністю згоден = 5). Читати інструкції,

Наведені нижче твердження описують вас та ваш спосіб життя. Вам буде запропоновано вказати, наскільки ви погоджуєтесь або не погоджуєтесь з цими заявами, як вони стосуються

вас.

Порядок питань був рандомізований. Скріншот нижче показує розташування, яке ми використовували в оригінальному веб-опитуванні.

Part II: You

Family Adaptation to Trauma

The statements below describe you and your way of life. You will be asked to state how much you agree or disagree with the statements as they apply to you. To indicate your level of agreement, please click the button next to your chosen response.

Step 1 of 6

16%

1. I find it hard to believe in God

- Strongly disagree
- Somewhat disagree
- Neither way
- Somewhat agree
- Strongly agree

2. I (would) encourage my own children to participate in commemorative activities

- Strongly disagree
- Somewhat disagree
- Neither way
- Somewhat agree
- Strongly agree

3. I feel drawn to stories of other children of survivors

- Strongly disagree
- Somewhat disagree
- Neither way
- Somewhat agree
- Strongly agree

Шкала оцінюється як середнє значення для складових елементів, що надає кожній шкалі потенційний діапазон 1-5. Декілька пунктів у списку запитань позначені як ПРОТИЛЕЖНІСТЬ ПОРЯДКУ. Перед обчисленням шкали оцінок, ці пункти треба перекодувати (1=5, 2=4, 3=3, 4=2, 5=1).

Сімейна історія та ситуація (Соціально-демографічний опис чотирьох поколінь, Частина III)

III Частина опитування складається з ряду запитань, організованих за розділами. Ми наполягаємо на розміщенні першого розділу як *Попередні запитання/Статус учасника* перед *Частиною I*, але зберігаючи інші розділи, починаючи з *Розмір сім'ї, склад, виживання та втрата* після *Частини II*. Читати інструкції,

Наступні запитання стосуються історії, характеристики, та обставин вашої родини. Будь ласка, дайте відповіді на всі запитання, наскільки це можливо.

Ми не рекомендуємо рандомізувати порядок пунктів *Частини III*, а дотримуватися вказаної послідовності.

Ці пункти оцінюються окремо, а не за шкалою.

Список публікацій (станом на Вересень 2016)

Більш детальну інформацію про розробку та використання анкети можна знайти в наступних публікаціях.

Даніелі, Я., Норріс, Ф., Ліндерт, Й., Паіснер, В., Енгдал, Б., та Річтер, Д. (2015). Анкета Даніелі Багатопоколіннього спадку травми, Частина I: Родинні стилі адаптації. *Журнал психіатричних досліджень*, 68, 167-175.

Даніелі, Я., Норріс, Ф., Ліндерт, Й., Паіснер, В., Кроненберг, С., Енгдал, Б., та Річтер, Д. (2015). Анкета Даніелі Багатопоколіннього спадку травми, Частина II: Відновлювальні адаптаційні впливи. *Американський журнал ортопсихіатрії*, 85(3), 229-237.

Даніелі, Я., Норріс, Ф., та Енгдал, Б. (2016). Багатопоколінні спадки травми: Інтеграційне моделювання на основі даних та способів передачі. *Американський журнал ортопсихіатрії*, 86(1). <http://dx.doi.org/10.1037/ort0000145>

Даніелі, Я., та Норріс, Ф. (2016). Багатомірне дослідження наслідків розриву ідентичності жертв ізраїльського та північноамериканського Холокосту: Клінічні, політичні, та програмні наслідки. *Кавод: Журнал Догляду жертв Холокосту*, 6(1). <http://kavod.claimscon.org/2016/01/1400/#respond>

Даніелі, Я., Норріс, Ф., та Енгдал, Б. (2017). Питання про тих: Коли б не психологічні розлади у дітей, які пережили Холокост. *Психологічна травма: теорія, дослідження, практика, та політика*.

КОРОТКІ ФОРМИ

Посттравматичні стилі адаптації батьків (ПСАБ) КОРОТКА ФОРМА (КФ)

На всі пункти відповідь надається за 5-бальною шкалою Лайкерта: категорично не згоден = 1, не згоден = 2, жодним чином = 3, згоден = 4, повністю згоден = 5.

У ПСАБ Шкалі Стилю Жертва КФ є 20 пунктів, окремо для матерів і батьків (всього = 40 пунктів). Це не включає пункти 7, 10, 17, 19, 24, 28, 30, 41, 48 і 55 з рандомізованого списку.

пункт КФ #	рандомізований пункт #	ПСАБ Шкала Стилю Жертва
Жкф1	1	Приватність була заборонена

		(мати/батько)
Жкф2	4	Війна/Голодомор/Холокост/репресії/Аварія на ЧАЕС завжди була присутня в будинку (мати/батько)
Жкф3	11	У порівнянні з іншими матерями/батьками, мої здавалися старішими, ніж були насправді
Жкф4	14	Моя мати/Мій батько часто кричали, щоб відчутти себе почутими
Жкф5	15	Моя мати/Мій батько використовували сором, щоб контролювати мою поведінку
Жкф6	18	Мої батьки часто здавалися розчарованими один в одному (мати/батько)
Жкф7	20	Моя мати /Мій батько завжди їли дуже швидко, ніби їжа могла зникнути
Жкф8	22	Моя мати/Мій батько здавалися застиглими у часі
Жкф9	25	Моя мати/Мій батько могли вибухнути у спалахах гніву, потім плакати від жалю
Жкф10	33	Поведінка моєї матери/батька іноді лякала мене
Жкф11	35	Іноді моя мати/батько зненацька виглядали так, ніби вони була десь далеко
Жкф12	36	Моя мати/батько реагували катастрофічним чином навіть на незначні зміни
Жкф13	39	Мої мати/батько здавалися дивними у порівнянні з іншими батьками
Жкф14	42	Моя мати хвилювалася за все/Мій батько хвилювався за все
Жкф15	44	Наш дім був сповнений смутку(мати/батько)
Жкф16	45	У нашому будинку навіть найменше рішення треба було ретельно обміркувати (мати/батько)
Жкф17	51	Моїй матері/Моєму батьку було дуже складно встановлювати обґрунтовані кордони
Жкф18	54	Члени сім'ї були надмірно залучені у життя один одного (мати/батько)
Жкф19	58	Моя мати/Мій батько почувалися пригніченою на традиційних/релігійних святах
Жкф20	60	Моя мати/Мій батько використовували почуття провини, щоб контролювати мою поведінку

У ПСАБ Шкалі Стилю Заціпенілий КФ 15 пунктів, для матерів і батьків (всього = 30 пунктів). Це не включає пункти 12, 37, і 47 з рандомізованого списку.

пункт КФ #	рандомізований пункт #	ПСАБ Шкала Стилю Заціпенілий
Зкф1	2	Слабкість не терпілася у нашому будинку (мати/батько)
Зкф2	5	Ніжність та відкрите вираження

		любові були рідкісними в нашому домі (мати / батько)
Зкф3	8	Близькість була рідкісною (мати/батько)
Зкф4	13	У нашій родині прояв страждання не допускався (мати/батько)
Зкф5	16	Моя мати/Мій батько часто говорили мені, наскільки я важливий для неї/нього ОБЕРНЕНИЙ ПОРЯДОК
Зкф6	23	У нашій родині війна/Голодомор/Холокост/репресії/Аварія на ЧАЕС ніколи не згадувались (мати/батько)
Зкф7	26	Моя мати/Мій батько ніколи не обговорювали свої переживання війни /Голодомору/Холокосту/репресій/Аварії на ЧАЕС/
Зкф8	27	Здавалося, що відкритого спілкування не існує у нашому домі (мати/батько)
Зкф9	29	Моя мати/Мій батько часто казали мені, що любить мене ОБЕРНЕНИЙ ПОРЯДОК
Зкф10	32	Наш дім був позбавлений емоцій (мати/батько)
Зкф11	34	Виявляти емоції вдома було небезпечно (мати/батько)
Зкф12	43	Я ніколи не знав, яке з моїх запитань/коментарів може засмутити мою мати/мого батька, тому вирішив не висловлювати свою думку
Зкф13	50	Моя мати не давала мені жодних настанов/Мій батько не давав мені жодних настанов
Зкф14	52	Гумор був присутній навіть тоді, коли було важко(мати/батько) ОБЕРНЕНИЙ ПОРЯДОК
Зкф15	59	Хоча нас хвалили за досягнення, у родині було дуже невелике відчуття близькості (мати/батько)

У ПСАБ Шкалі Стилю Боець КФ 10 пунктів, для матерів і батьків (всього = 20 пунктів). Це не включає пункти 21 і 31 з рандомізованого списку.

пункт КФ #	рандомізований пункт #	ПСАБ Шкала Стилю Боець
Бкф1	3	Окрім членів сім'ї, ми спілкувалися майже виключно з вціленими з оточення моїх батьків (мати/батько)
Бкф2	6	Будинок моїх батьків завжди був заповнений продуктами харчування (мати/батько)
Бкф3	9	Мене вчили шанувати і пам'ятати історію мого/нашого народу (мати/батько)
Бкф4	38	Мене вчили боротися з несправедливістю (мати/батько)
Бкф5	40	Подальша безпека України викликає серйозне занепокоєння у нашій родині (мати/батько)
Бкф6	46	Моя мати/Мій батько вчили мене бути готовим до всього, що може статися в

		житті
Бкф7	49	Мене вчили протистояти авторитетам(мати/батько)
Бкф8	53	Моя мати/Мій батько вважали одруження поза вірою/расою/етнічною/соціальною групою зрадою
Бкф9	56	Моя мати/батько не купують російські (німецькі) товари ОБЕРНЕНИЙ ПОРЯДОК
Бкф10	57	Мене вчили, що люди ніколи не повинні забувати злочини, вчинені проти людства (мати/батько)

Відновлювальні адаптаційні впливи (ВАВ) КОРОТКА ФОРМА (КФ)

У ВАВ КФ 30 пунктів. Це не включає пункти 5, 10, 15, 16, 27, і 28. На всі пункти відповідь надається за 5-бальною шкалою Лайкерта: категорично не згоден = 1, не згоден = 2, жодним чином = 3, згоден = 4, повністю згоден = 5.

рандомізований пункт #	пункт
1	Іноді я відчував/відчувала, що маю бути на місці померлих членів сім'ї
2	Мені некомфортно перебувати у позиції влади
3	Більшість днів я прокидаюся з нетерпінням очікуючи на новий день ОБЕРНЕНИЙ ПОРЯДОК
4	Для мене дуже важко просто розслабитися
6	Мені важко прощатися
7	Я відчуваю відповідальність за щастя моїх батьків
8	Мені важко делегувати обов'язки іншим
9	Навіть у разі успіху я відчуваю самотність
11	Я вважаю моїх батьків вразливими
12	Я хвилююсь, що інші будуть ставитись до мене зверхньо
13	Занепокоєння моїх однолітків часто здавалися мені несерйозними
14	Я боюся уявити, що призвело моїх батьків до заціпеніння
17	Мені довелося шукати вказівки про те, як жити власним життям, за межами родини
18	Я часто вживав/ла алкоголь/психоактивні речовини/їжу, займався/лась сексом, щоб заспокоїти себе
19	Я дуже чутливий до «чіпляння ярликів»
20	Я боюся(боявся/боялася) народження дітей у світ в якому сталися війна/Голодомор/Холокост/репресії/Аварія на ЧАЕС
21	Відчуття задоволеності - це невідоме поняття для мене
22	Іноді я відчував/відчувала величезний відчай, коли не виправдовував очікування батьків
23	Моя перша реакція на нове завдання - це «Я не можу...»
24	Я перевіряю свою здатність виживати, постійно ризикуючи
25	Культура суспільства, у якому ми живемо, не заохочує до вираження емоцій
26	Іноді я відчуваю необхідність компенсувати втрати моєї сім'ї
29	Коли в будинку хвороба, я вважаю своїм обов'язком

	переконатися, що кожна дрібниця під наглядом
30	Для мене важливо відчувати власну силу/могутність/спроможність
31	Я дуже чутливий/чутлива до критики
32	Для мене важливо мати повний контроль
33	Я часто переживаю фізичний біль (головний біль, біль у спині, тощо), коли відчуваю складні, стресові емоції
34	Я очікую, що люди будуть мною користуватися
35	Я одержимий/одержима переглядом та читанням усього, що стосується досвіду моїх батьків
36	Я відчував(ла) би, що зрадив(ла) свою сім'ю і себе, якби не відповів(ла) на будь-яке негативне зауваження про мою віру/расу/етнічну/соціальну групу

Посилання

1. Watson MF, Bacigalupe G, Daneshpour M, Han WJ, Parra-Cardona R. COVID-19 Interconnectedness: Health Inequity, the Climate Crisis, and Collective Trauma. *Fam Process*. 2020;59(3):832-846. doi:10.1111/famp.12572
2. Hirschberger G. Collective Trauma and the Social Construction of Meaning. *Front Psychol*. 2018;9:1441. Published 2018 Aug 10. doi:10.3389/fpsyg.2018.01441
3. Danieli, Yael & Norris, and. (2016). A Multidimensional Exploration of the Effects of Identity Ruptures in Israeli and North American Holocaust Survivors: Clinical, Policy and Programmatic Implications <http://kavod.claimscon.org/2016/01/1400/>.
4. Yehuda R, Blair W, Labinsky E, Bierer LM. Effects of parental PTSD on the cortisol response to dexamethasone administration in their adult offspring. *Am J Psychiatry*. 2007;164(1):163-166. doi:10.1176/ajp.2007.164.1.163
5. Kai Erikson *Everything in Its Path / Кай Еріксон.*, 1976. – 284 с.
6. Bierer LM, Bader HN, Daskalakis NP, et al. Elevation of 11 β -hydroxysteroid dehydrogenase type 2 activity in Holocaust survivor offspring: evidence for an intergenerational effect of maternal trauma exposure. *Psychoneuroendocrinology*. 2014;48:1-10. doi:10.1016/j.psyneuen.2014.06.001
7. Lehrner A, Bierer LM, Passarelli V, et al. Maternal PTSD associates with greater glucocorticoid sensitivity in offspring of Holocaust survivors. *Psychoneuroendocrinology*. 2014;40:213-220. doi:10.1016/j.psyneuen.2013.11.019
8. Volkan, Vamik. (2001). Transgenerational Transmissions and Chosen Traumas: An Aspect of Large-Group Identity. *Group Analysis*. 34. 79-97. 10.1177/05333160122077730.
9. Burchert S, Stammel N, Knaevelsrud C. Transgenerational trauma in a post-conflict setting: Effects on offspring PTSS/PTSD and offspring vulnerability in Cambodian families. *Psychiatry Res*. 2017;254:151-157. doi:10.1016/j.psychres.2017.04.033
10. Wiseman, Hadas & Barberb, Jacques & Raza, Alon & Yama, Idit & Foltzb, Carol & Snir, Sharon. (2010). Parental communication of Holocaust experiences and interpersonal patterns in offspring of Holocaust survivors. *International Journal of Behavioral Development*. July 01. 371-381. 10.1080/01650250143000346.
11. Janoff-Bulman, R. (1992). *Shattered assumptions: Towards a new psychology of trauma*. Free Press. – 256 p.
12. Вольфсон Ю. Візуальне сприйняття в сучасному суспільстві або куди рухається галактика Гуттенберга [Електронний ресурс] / Ю. Вольфсон, А. Є. Волчина. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: https://www.researchgate.net/publication/281612190_VISUAL_PERCEPTION_IN_MODERN_SOCIETY_OR_WHITHER_THE_GUTTENBERG_GALAXY.
13. Dashorst P, Mooren TM, Kleber RJ, de Jong PJ, Huntjens RJC. Intergenerational consequences of the Holocaust on offspring mental health: a systematic review of associated factors and mechanisms. *Eur J Psychotraumatol*. 2019;10(1):1654065. Published

- 2019 Aug 30. doi:10.1080/20008198.2019.1654065
14. Yehuda R, Bell A, Bierer LM, Schmeidler J. Maternal, not paternal, PTSD is related to increased risk for PTSD in offspring of Holocaust survivors. *J Psychiatr Res.* 2008;42(13):1104-1111. doi:10.1016/j.jpsychires.2008.01.002
  15. Katz SJ, Hammen CL, Brennan PA. Maternal depression and the intergenerational transmission of relational impairment. *J Fam Psychol.* 2013;27(1):86-95. doi:10.1037/a0031411
  16. Marianne Hirsch *The Generation of Postmemory: Writing and Visual Culture After the Holocaust* Gender and culture, ISSN 2578-6679.
  17. Yehuda R, Halligan SL, Bierer LM. Relationship of parental trauma exposure and PTSD to PTSD, depressive and anxiety disorders in offspring. *J Psychiatr Res.* 2001;35(5):261-270. doi:10.1016/s0022-3956(01)00032-2
  18. Scharf M, Maysel O. Disorganizing experiences in second- and third-generation holocaust survivors. *Qual Health Res.* 2011;21(11):1539-1553. doi:10.1177/1049732310393747
  19. Danieli, Y., & Maida, I. (2023). Multigenerational Legacies of Trauma. *Psychosomatic Medicine and General Practice*, 8(1), e0801409. <https://doi.org/10.26766/pmgp.v8i1.409>
  20. Symonds, Martin. (2010). The "Second Injury" to Victims of Violent Acts. *American journal of psychoanalysis.* 70. 34-41. 10.1057/ajp.2009.38.
  21. Heim C, Binder EB. Current research trends in early life stress and depression: review of human studies on sensitive periods, gene-environment interactions, and epigenetics. *Exp Neurol.* 2012;233(1):102-111. doi:10.1016/j.expneurol.2011.10.032
  22. Koh, Eugen (2021) "The Healing of Historical Collective Trauma," *Genocide Studies and Prevention: An International Journal: Vol. 15: Iss. 1: 115-133.* DOI: <https://doi.org/10.5038/1911-9933.15.1.1776>
  23. Yehuda R, Halligan SL, Grossman R. Childhood trauma and risk for PTSD: relationship to intergenerational effects of trauma, parental PTSD, and cortisol excretion. *Dev Psychopathol.* 2001;13(3):733-753. doi:10.1017/s0954579401003170
  24. Figley, Cr. (1983). *Catastrophes: An Overview of Family Reactions.*
  25. Tobi EW, Sliker RC, Luijk R, et al. DNA methylation as a mediator of the association between prenatal adversity and risk factors for metabolic disease in adulthood. *Sci Adv.* 2018;4(1):eaao4364. Published 2018 Jan 31. doi:10.1126/sciadv.aao4364
  26. Danieli Y, Norris FH, Engdahl B. A question of who, not if: Psychological disorders in Holocaust survivors' children. *Psychol Trauma.* 2017;9(Suppl 1):98-106. doi:10.1037/tra0000192
  27. Halligan SL, Yehuda R. Assessing dissociation as a risk factor for posttraumatic stress disorder: a study of adult offspring of holocaust survivors. *J Nerv Ment Dis.* 2002;190(7):429-436. doi:10.1097/00005053-200207000-00002
  28. Castro-Vale I, Severo M, Carvalho D, Mota-Cardoso R. Intergenerational transmission of war-related trauma assessed 40 years after exposure. *Ann Gen Psychiatry.* 2019;18:14. Published 2019 Aug 9. doi:10.1186/s12991-019-0238-2
  29. Danieli Y, Norris FH, Engdahl B. Multigenerational legacies of trauma: Modeling the what and how of transmission. *Am J Orthopsychiatry.* 2016;86(6):639-651. doi:10.1037/ort0000145
  30. Matoba K. 'Measuring' Collective Trauma: a Quantum Social Science Approach. *Integr Psychol Behav Sci.* 2023;57(2):412-431. doi:10.1007/s12124-022-09696-2
  31. Betancourt TS. The intergenerational effect of war. *JAMA Psychiatry.* 2015;72(3):199-200. doi:10.1001/jamapsychiatry.2014.2669
  32. Schick M, Morina N, Klaghofer R, Schnyder U, Müller J. Trauma, mental health, and intergenerational associations in Kosovar Families 11 years after the war. *Eur J Psychotraumatol.* 2013;4:10.3402/ejpt.v4i0.21060. Published 2013 Aug 13. doi:10.3402/ejpt.v4i0.21060
  33. Bader HN, Bierer LM, Lehrner A, Makotkine I, Daskalakis NP, Yehuda R. Maternal Age at Holocaust Exposure and Maternal PTSD Independently Influence Urinary Cortisol Levels in Adult Offspring. *Front Endocrinol (Lausanne).* 2014;5:103. Published 2014 Jul 4.

- doi:10.3389/fendo.2014.00103
34. Bezo B, Maggi S. Living in "survival mode:" Intergenerational transmission of trauma from the Holodomor genocide of 1932-1933 in Ukraine. *Soc Sci Med.* 2015;134:87-94. doi:10.1016/j.socscimed.2015.04.009
  35. Rasic D, Hajek T, Alda M, Uher R. Risk of mental illness in offspring of parents with schizophrenia, bipolar disorder, and major depressive disorder: a meta-analysis of family high-risk studies. *Schizophr Bull.* 2014;40(1):28-38. doi:10.1093/schbul/sbt114
  36. Yehuda R, Daskalakis NP, Bierer LM, et al. Holocaust Exposure Induced Intergenerational Effects on FKBP5 Methylation. *Biol Psychiatry.* 2016;80(5):372-380. doi:10.1016/j.biopsych.2015.08.005
  37. Naumova OY, Hein S, Suderman M, et al. Epigenetic Patterns Modulate the Connection Between Developmental Dynamics of Parenting and Offspring Psychosocial Adjustment. *Child Dev.* 2016;87(1):98-110. doi:10.1111/cdev.12485
  38. Felsen, Irit. (1998). Transgenerational transmission of effects of the Holocaust: The North American research perspective.. *International handbook of multigenerational legacies of trauma.*
  39. Chaitin J. "Living with" the past: coping and patterns in families of Holocaust survivors. *Fam Process.* 2003;42(2):305-322. doi:10.1111/j.1545-5300.2003.42208.x
  40. Pouw, Sonia & Werner, Perla. (2012). The Relationship Between Female Holocaust Child Survivors' Unresolved Losses and Their Offspring's Emotional Well-Being. *Journal of Loss & Trauma - J LOSS TRAUMA.* 18. 10.1080/15325024.2012.701126.
  41. van IJzendoorn, Marinus & Fridman, Ayala & bakermans-kranenburg, Marian & Sagi-Schwartz, Abraham. (2012). Aftermath of Genocide: Holocaust Survivors' Dissociation Moderates Offspring Level of Cortisol. *Journal of Loss & Trauma - J LOSS TRAUMA.* 18. 10.1080/15325024.2012.679132.
  42. Yehuda R, Teicher MH, Seckl JR, Grossman RA, Morris A, Bierer LM. Parental posttraumatic stress disorder as a vulnerability factor for low cortisol trait in offspring of holocaust survivors. *Arch Gen Psychiatry.* 2007;64(9):1040-1048. doi:10.1001/archpsyc.64.9.1040
  43. Hans Keison. *Sequential Traumatization in Children: A Clinical and Statistical Follow-up Study on the Fate of the Jewish War Orphans in the Netherlands.* Magner Press. - 1992.
  44. Duthie L, Reynolds RM. Changes in the maternal hypothalamic-pituitary-adrenal axis in pregnancy and postpartum: influences on maternal and fetal outcomes. *Neuroendocrinology.* 2013;98(2):106-115. doi:10.1159/000354702
  45. Lombardo, K. L., & Motta, R. W. (2008). Secondary trauma in children of parents with mental illness. *Traumatology,* 14(3), 57-67. <https://doi.org/10.1177/1534765608320331>
  46. Frankova I, Klymchuck V, Nickerson A, Sijbrandij M, Amstadter AB. A summary of the 38th Annual International Society for Traumatic Stress Studies Presidential Panel: How the traumatic stress community can assist individuals affected by the war in Ukraine [published online ahead of print, 2023 Jun 20]. *J Trauma Stress.* 2023;10.1002/jts.22945. doi:10.1002/jts.22945